

INTERVJU SA MEVLJUDE MEZINI SARAČI

Priština | Datum: 28. april 2021.

Trajanje: 196 minuta

Prisutni:

1. Mevljude Mezini Sarači (sagovornica)
2. Anita Susuri (vodila intervju)
3. Besarta Breznica (kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[ ] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi Deo

Anita Susuri: Gospođo Mevljude, da li možete da nam se predstavite, vaš datum rođenja i bilo šta o vašoj porodici i odakle dolazite.

Mevljude Mezini Sarači: Da, ja sam Mevljude Mezini Sarači. Rođena sam 15. decembra 1954, godina koja je poznata kao jako teška, kada je čak pao i crveni sneg. Drugačija sam od ostale dece u porodici jer od osmoro dece, ja sam jedina koja je rođena u bolnici i nakon što sam se ja rodila, moja porodica je izgradila svoju prvu kuću. Dakle, dve stvari me čine ponosnom, ali i zanimljivom. Jer moja majka je bila u tolikom bolu i mucu tokom porođaja, morala je da ide u bolnicu, dok su svi njenu ostali porođaju bili lakši. Kao i obično, tada u ta teža vremena, žene su se porađale kod kuće uz pomoć drugih žena koje su bile u blizini ili uz pomoć rodbine.

Anita Susuri: Spomenuli ste crveni sneg...

Mevljude Mezini Sarači: U to vreme je pao crveni sneg, bila je veoma teška zima, veoma teška. Manjak vode, manjak hrane i teškoće u kretanju. Kao što su mi rekli, bila je to jedna od najtežih zima. Zato je moj život tekao istim ritmom kao kada sam se rodio tokom teške zime, a ceo život mi je bio prilično težak u svim godišnjim dobima, ali mislim da sam uspela do sada.

Moji roditelji su Halim i Fatime, koje su svi znali po nadimku Fatuše [Fatushe]. Naravno, danas ću uglavnom govoriti o sebi, jer ako bih pričao o majčinoj priči, možda bi bio potreban poseban intervju o njenom životu. Pošto je imala nesreću da je izgubila oca u veoma ranoj mladosti, a u to vreme žene obično nisu radile i nisu imale finansijskih sredstava da samostalno odgajaju svoju decu. U to vreme, moja majka je morala da se vrati u kuću svoje bake. Odrastala je uz svoju baku, moju baku takođe ali i njenu.

Kada je moja majka imala oko pet godina, baka je morala ponovo da se uda da bi oslobodila majku tereta, jer je podizanje deteta bez ikakvih prihoda bilo opterećenje. Dakle, njen očuh je odlično prihvatio moju majku, voleo ju je kao svoje dete. Ali, ja to uvek smatram nepravednim, jer je promenio njen identitet, a umesto njenog prezimena Matoši [Matoshi], dao joj je svoje prezime da bi dobili [državnu] pomoć za decu, prava dece. Ali kao da je i on o tome razmišljao pozitivno kako bi moja

majka bila jednaka sa drugom decom. Međutim, osećam se kao da dugujem da pomenem ovaj deo priče.

Sreća je što kada se moja majka udala za mog oca u ranijim vremenima, oni su se venčali iz ljubavi. Bio je to dirljiv trenutak kada sam čula za ovo jer je tada bilo teško udati se za nekoga iz ljubavi kada su brakovi bili ugovoreni i prisilni. Dakle, pored žrtava koje je život doneo, ne samo mojoj majci, već i svim ženama i muškarcima, jer je to bilo teško vreme, [vreme] siromaštva, okupacije. Kao i obično, kao i uvek, iznad nas je bio posednik.

Moji roditelji su imali dobar odnos. Jesu, bili su u dobrim bračnim odnosima, svima su nam pružili obrazovanje iako nas je bilo osmoro dece, na sreću svi smo bili zdravi. Većina nas se školovala, uključujući i moje sestre, moje dve najstarije sestre su završile samo osnovnu školu, a moja treća sestra, koja više nije živa, u to vreme je bila neka vrsta rafala za školovanje albanskih devojčica i ona je bila prva, avangardna, ne samo obrazovana... počela je da radi u biblioteci u Mitrovici, ali je bila jaka ruka koja je pomagala našoj porodici, da nam kupuje knjige i drugi školski pribor.

Govorim generalno, bili smo veoma homogena porodica, nismo imali mnogo, ali nije nam ništa falilo. Bili smo prosečni, ali naš problem je uvek bio što je moj otac bio balista¹ i učestvovao je u ratu. Nažalost, nedostaje ovaj nepisani deo istorije i nedostaje mi mnogo podataka, ali cenim sećanja jer naravno moram, jer sam u tom duhu vaspitana. I uvek sam nastavljala svoje aktivnosti na osnovu aktivnosti mog oca, ali naravno i njegovih roditelja i prethodnih jer grana uvek treba da sledi koren. Hteli to ili ne, kada ste vaspitani u tom duhu i iskusite svu tu inspiraciju i obrazovanje, morate to nastaviti.

Anita Susuri: Da li vam je otac ikad pričao o svojim iskustvima tokom Drugog svetskog rata? Mislim kada je bio balista.

Mevljude Mezini Sarači: Moj otac je bio balista [čak] pre mog rođenja i on je to nastavio. Ali, koliko se sećam, znam da smo uvek morali da ostavljamo vrata otključana kako bi policija mogla da dođe i uhapsi mog oca kad god poželi, a posebno pre državnog praznika 28. novembra.² Noć pre bi policija uvek kucala na naša vrata kako bi mog oca sprečili da se bavi bilo kakvim aktivnostima.

Ponekad smo zaključavali vrata kasno uveče, kada smo slušali Radio Tiranu, jer nam je to bila jedina inspiracija i prozor informacija o tome šta se dešava sa našim ljudima preko granice. I naravno, bilo je ljudi koji su saradivali sa Srbima i rekli su im da slušamo Radio Tiranu i da pričamo o našoj otadžbini, o raznim aktivnostima.

¹ Član *Balli Kombëtar*. *Balli Kombëtar* (Nacionalni front) je bila albanska nacionalistička, antikomunistička organizacija osnovana u novembru 1942. godine, pobunjenici koji su se borili protiv nacističke Nemačke i jugoslovenskih partizana. Na njenom čelu je bio Midhat Frašeri [Midhat Frashëri] i podržavao je ujedinjenje albanskih zemalja.

² Albanski Nacionalni dan zastave.

Stalno smo bili pod nekakvim pritiskom, kao da nikada nismo bili mirni iako smo se trudili da održimo svoj duhovni mir, ali je bilo jako teško. Zato se kao dete uvek sećam naoružanih ljudi koji su se pojavljivali na našim vratima, neprijateljskih policajaca, strašnih, i uvek su hapsili mog oca. A onda su ga, pošto nisu imali svađe, kasnije pustili. Ali ostavilo nam je doživotnu traumu.

Anita Susuri: Da li su ga maltretirali? Da li se sećate?

Mevljude Mezini Sarači: S bolom se sećam, sećam se dana kada je majka morala sama da brine o nama, kada mog oca nije bilo kod kuće. Nažalost, nemamo nigde zapisano jer sam mislila da napišem monografiju o životu i radu mog oca, ali nemamo mnogo zapisa jer ih je uništila srpska država. Osim što su uništavali narod i patriote, oni su svojim mehanizmima uništavali i našu istoriju. Ipak, kao porodica, nastavili smo tradiciju i na neki način...

Nema većeg rekorda od podizanja osmoro zdrave, rodoljubive, požrtvovane dece koja su nastavila da doprinose, mislim da zločinačka srpska država to nije uspela da uništi. Želim da pričam o svojoj majci, bila je veoma skromna dama, veoma vredna žena i radila je mnogo. Nije pravila razliku, nosila je i teške stvari. Nismo imali vodovod kao sada u našim domovima, ne samo mi, već je ceo naš komšiluk imao jedan vodovod gde smo dobijali vodu za piće.

U međuvremenu smo na bunaru zadovoljili sve naše potrebe. Sa kantom, na način koji je činio da to izgleda kao sport. Bavila sam se tim sportom dok sam pomagala majci jer je bila veoma uredna žena, veoma je pazila na našu porodicu. Prala nas je ručno svaki dan i bili smo među najčistijom decom u školi. Naravno, morali smo i da joj pomognemo u svim tim aktivnostima i angažmanima.

Imala sam sudbinu da budem srednje dete, moje tri starije sestre su već bile udate, a dva brata su išla u školu, ja takođe. Ali, ranije je bila tradicija, devojke su više obavljale kućne poslove, pa sam i ja osetila potrebu. I počela sam da pomažem majci i to mi je postalo kao teret. Ali, uvek učim [u isto vreme], čitam, činim svoju porodicu ponosnom i činim da se nisam umorila od... na kraju, bilo mi je zadovoljstvo sve zajedno završiti.

Bili smo jedna od najistaknutije dece u školi. Sećam se čak i svoje prve učiteljice, gospođe Sadete Mujku-Hadžiju [Sadete Mujku-Haxhiu], koja živi u Mitrovici i šaljem joj pozdrave. Za nju smo bili prva generacija. U međuvremenu sam imala sreću da krenem u prvi razred u novoj školi. Tada se zvala drugačije, ali sada se ime promenilo i zove se "Ismail Kemaili." I kao deca, kao i sva deca koja gledaju svoje učitelje u oči i žele da pronađu čuda, našla sam to sa učiteljicom Sadete. Podrška, ljubav, toplina, obrazovanje i njene veštine.

Ja, posle svih ovih godina, u godinama koliko je imam, osećam se kao kada je pomenem, osetim njenu meku ruku na svojoj kosi, na ramenu i kako nas je uvek zvala, "Dragi moji učenici!" Nikada nas nije

zvala imenom, svi smo joj bili dragi. I ovo nije nešto što se zaboravlja. Zato smo i mi bili inspirisani da učimo.

Pre škole sam već sa četiri godine počela da pišem i čitam i to je bila moja prednost. Bez nekog posebnog afiniteta, ali pošto sam imala stariju braću i sestre i bila sam radoznala da vidim šta pišu i čitaju. Sa četiri godine naučila sam abecedu. Kada sam krenula u prvi razred, abeceda nije bila ništa novo, sve sam znala. To mi je pomoglo da se još više razvijam. Ali i mojoj učiteljici je to bio poseban ponos, jer smo razgovarali kao odrasli.

I želim da kažem da je moja inspiracija za pisanje počela vrlo rano, kratke eseje i poetske stihove sam počela da pišem u drugom ili trećem razredu. I u to vreme smo učili da pišemo. Nismo mogli da završimo prvi razred, a da ga ne naučimo, ne samo abecedu i pisanje, već i lepo pisanje. I ove pesme ili literarne spise koje sam pisala, pisala sam ih u posebnu svesku i koristila pisana slova, i izlagane su svakog dana za školski dan u mojoj školi. Nažalost, nisam ih zadržala i bili bi mi kao blago, jer su za mene bili trenuci koje sam osećala kao dete, stvari kojih se danas ne sećam. Sećam se tema, ali nažalost ne i sadržaja.

Anita Susuri: Gospođo Mevljude, izvinite što vas prekidam. Htela sam da malo pričamo o vašim uspomena iz Mitrovic, kakva je bila Mitrovica u to vreme? Znamo da je postojao most blizu Mitrovice, ali čula sam da se most često rušio i opet gradio, bio je od drveta. Kako se toga sećate?

Mevljude Mezini Sarači: Sećam se mitrovačkog mosta kada je u stvari bio takav, stari most, i sećam se kada je napravljen prvi gvozdeni most sa tim specijalnim ekserima, sa tim metalnim konstrukcijama, i on [most] je bio simbol Mitrovice. Mitrovica je tada identifikovana sa dva ili tri objekta. To je bila zgrada koja se tada zvala *Jadran*, gde je kasnije bila biblioteka, centar, park u centru i Ibarski most koji su posećivali turisti iz raznih krajeva. Želim da se vratim u vreme kada sam odrastala.

Mitrovica je bila industrijsko mesto, razvijeno. Bila je progresivna, bila je mini Evropa, bila je drugačija od drugih gradova. U jednom trenutku je čak i prešla Prištinu, jer ekonomski razvoj donosi sve ove prednosti. Želim da kažem da me za most vežu zaista lepe uspomene. Kao deca smo se kupali u Ibru, baš u centru grada. A u to vreme, ne samo ja, već i mnoga deca nisu imala cipele ili sandale da nose ni u školi ni za šetnju. A hranu smo nosili sa sobom u rančevima od kuće i hodali smo bos po gradu, a noge su nam gorele od asfalta. Jer kada se asfalt zagrejavao, bilo je teško hodati po njemu bos. Ali, bili smo srećni i po ceo dan bismo se kupali. U pauzama, naravno, na Ibarskom mostu.

Brojali bismo te metalne građevinske eksere, te vrbe, skakali bismo u vodu, plivali, sticali nove prijatelje, pričali bismo bajke i priče, razne stvari koje mi ostaju u sećanju kao ukus detinjstva koji uvek ostaju u mojoj duši. Ali, nažalost, taj most je prošao kroz mnoge promene, jer smo uvek u školi učili da mostovi spajaju ljude i uvek smo išli tamo sa idejom da most spaja. U stvari oba dela grada jer je Mitrovica grad podeljen na dva dela rekom Ibar.

Ali, nažalost, nedavno ovi snovi iz detinjstva nestaju. Četiri godine sam prelazila preko Ibarskog mosta da bih stigla u srednju tehničku školu, dva do četiri puta dnevno, ne mogu to da pustim. Sada idem u Mitrovicu i slikam se, plačem, suze mi se slivaju sa lbrom i vraćam se prisećajući se onih vremena koja me čine nostalgичnom.

Anita Susuri: Da li ste živeli na severu ili na jugu?

Mevljude Mezini Sarači: Živela sam u južnom delu, u Bairu u blizini škole "Isamil Kemaili." Ali, pohađala sam srednju tehničku školu koja je bila u severnom delu. Od tada kao dete, kada se spusti večer, mislim kao srednjoškolci, naši bulevari su bili razdvojeni nažalost. Na severnoj strani Ibarskog mosta, gde su bulevari bili bolji, Srbi su tu mogli slobodno da šetaju. Dok je naš korzo bio na drugoj [južnoj] strani mosta. Dakle, na strani gde je sada gradski trg i na putu koji vas vodi do gimnazije koja se zvala Çarshia e Madhe. Tu su bile sve zanatske radnje, lepe radnje, koje su se, nažalost, sada sve pretvorile u kafiće, ili su neiskorišćene.

Mitrovica je imala imidž starog i razvijenog grada. Možete pronaći i prošlost i sadašnjost. [Sada] to je kao grad koji ne živi, kao da ne diše. Još uvek nema dan oslobođenja, još uvek ne slavi. Kada celo Kosovo slavi, mi kažemo da smo nezavisni i da je Mitrovica slobodna, ali Mitrovica nije slobodna. Mitrovica nema ni dan oslobođenja, nema više šta da se pita. Međutim, ljudi treba da pokušaju da nastave, jer suverenitet Kosova zavisi od sudbine Mitrovice. Ako Republika Kosovo uspe da zadrži svoj suverenitet, onda bi most koji deli Mitrovicu trebalo da bude otvoren, jer [u sadašnjem stanju] nije zatvorena samo Mitrovica, već celo Kosovo. Šta još reći o prijateljima, o...

Anita Susuri: Da li je bilo neke razlike između severnih i južnih delova? Ili za ljude koji su živeli tamo? Srbi? Albanci? Bilo je i pomešanih...

Mevljude Mezini Sarači: Ne, severni deo je uvek bio drugačiji. Gradnja je bila bolja, Srbija je tu više ulagala, jer je uvek postojao fond za nerazvijena mesta na Kosovu. Ali zapravo se razvijao samo [severni] deo iznad Ibarskog mosta. Tada, kao dete, nisam shvatala zašto se to dešava. Videli smo razlike, ali nismo mogli da shvatimo u kojoj meri je Srbija od početka imala diskriminaciju politiku. I škole su bile novije, univerzitet je bio na severu, stručna tehnička škola, tehnička škola, osnovna škola. Sve veće zgrade koje su počele da se grade bile su na severnom delu.

Dok je na drugoj [južnoj] strani Ibarskog mosta bila samo plava zgrada, kako se ranije zvala i još se tako zove, a drugih viših zgrada nije bilo. Dakle, Srbija je izgradila sve važne zgrade... imali su planove i nažalost, mi Albanci smo kasno počeli da se dižemo i da vidimo šta možemo da uradimo. Oni su svoje planove pravili sa Akademijom nauka, dok se naša Akademija nauka probudila kasno, zapravo, nikada se nije potpuno probudila.

Ipak, verujem da je oslobođenje Kosova veliko dostignuće. Sa poslednjim ratom se desilo čudo jer je Kosovo dobilo suverenitet na osnovu Ustava iz 1974. godine, ali to treba održavati. Nije sve završeno, u razvoju je. Možda bi moja i vaša generacija trebalo da rade na tome kako bi se završilo za naredne generacije jer ova istorija ne treba da se ponavlja. Ovo bi trebalo da bude lekcija za nas.

Anita Susuri: Prethodno ste spomenuli prijatelje, hteli ste da pričate o svojim prijateljima, ali u isto vreme želim da razgovaramo i o gimnazijskim danima, srednjoj školi. Da li je bilo kulturnih aktivnosti, na primer, na koje ste išli, da li ste išli na njih? Kako je tada bilo?

Mevljude Mezini Sarači: Da, bilo je aktivnosti. Ranije sam spomenula oca koji me je vaspitao, majku takođe. Ima nešto što je naš otac rekao nama deci što nikada neću zaboraviti i ja to govorim svojoj deci, a oni to svojoj deci govore, “Kuća je samo za spavanje.” I savetovao nas je da nema svrhe gubiti vreme kod kuće i vodio nas je na sve aktivnosti. Na sreću, bilo je mnogo aktivnosti. Postojala je gradska književna grupa Fan Noli. Bila sam član te grupe, neko vreme i u rukovodstvu.

Učestvovala sam na književnim okupljanjima, to se dešavalo u velikoj sali kod kuće Armata. A onda je bila kuća Kej Lušta [Kej Lushta], bila je to palata kulture u to vreme, ugao Lušte. I dalje radi, ali ima samo nekoliko aktivnosti. I tada sam bila aktivista Crvenog krsta gde smo se takmičili nekoliko puta tokom godine. Bila sam deo školskog hora, bila sam član grupe mandolina, bio sam deo plesnog ansambla. Iako nisam uspela da naučim toliko da plešem, i tamo sam bila aktivna. Ali, hoću da kažem, sve te aktivnosti su ispunile moj život i videla sam život vedro i u pokretu.

I moji prijatelji su bili veoma aktivni, jer su neki ljudi iz moje grupe prijatelja imali afiniteta prema raznim [muzičkim] instrumentima. Neko je pevao, neko je igrao. Svako je imao svoj put i mi smo udružili svoje talente da bismo bili uspešni. Veoma sam srećna što sam sa vršnjacima završila tehničku školu i do danas smo upamćeni kao zlatna generacija, jer preko 90 odsto učenika u mom odeljenju ima izuzetna postignuća u različitim oblastima.

I sastajemo se svake godine u Mitrovici, osim prošle godine zbog pandemije. Srećemo se sa našim profesorima koji su još živi, a njih je, nažalost, svake godine sve manje. Ipak, nastavljamo da se sastajemo i budimo sećanja na prošlost. Jer ako povučemo paralelu između tadašnjeg i sadašnjeg obrazovnog sistema, razlika je zaista velika. [Tada] to je bila velika prilika. Kada smo završili jednu godinu tehničke škole, za nas je to bila kao jedna godina fakulteta.

Morali smo da znamo o predmetu uopšte samo da bismo dobili prelaznu ocenu, a ako smo hteli da popravimo ocene morali smo da znamo skoro koliko i profesor. Morali smo da imamo disciplinu, alate i rad. Želim da se setim tih preciznih tehničkih crteža koje smo imali, dizajna mašinskih detalja, praktičnog rada u tehničkoj školi. U podrumu tehničke škole nalazile su se one, kako se zovu, laboratorije i radionice u kojima smo radili ručni rad kao i radnik, da bismo napravili određeni element, a to je bio zadatak za određeni školski predmet.

Tehnička škola, mašinski odsek, to je bilo kao odeljenje za dečake. A u tom razredu bile su samo tri devojčice, a u drugom odeljenju još četiri. Dakle, mi smo prvih sedam [devojčica] koje su završile mašinski odsek jer se to tada smatralo muškim radom.

Anita Susuri: Kako ste se osećali povodom toga što vas je bilo samo nekoliko devojčica? Znači da vas je bilo samo sedam u tom smeru, kakav je bio osećaj?

Mevljude Mezini Sarači: Bio je to poseban osećaj jer su nas u početku gledali kao na devojke, kao na slabiji pol i nesposoban za posao. Ali, sa svojom željom, afinitetom i energijom kao mlade devojke, mi bismo posao uradile mnogo bolje od momaka. Ali, naši profesori su bili mladi, svi školovani, znači tek su završili fakultet i zaposlili se u tehničkoj školi. A naše generacije su bile te koje su počinjale da uče na albanskom, jer se godinama ranije studiralo samo na srpskom, a mi smo imali sreću da imamo albanske profesore i oni su nas podržavali, bodrili i pomagali.

Takođe moram da napomenem da je praktičan rad bio obavezan tokom leta u rudniku Trepča. Proveli smo 30 dana u rudniku Trepča. Tri godine ranije, naravno do mature, da bismo završili prag za sledeću godinu, bila nam je obaveza da završimo sve te teorijske i praktične delove. Idući u pećinu, još uvek se sećam natpisa [na zidu] gde je pisalo, "Srećno!" Kada smo ulazili sa tim jednostavnim i opasnim liftovima, gledali bismo slojeve zemlje dok smo se spuštali niz nivoe. I onda kada bismo se vratili na svetlost, skoro bismo oslepeli od sunca nakon tog potpunog mraka... učestvovali u nekim mašinskim prostorijama i radionicama gde smo radili, praveći zavrtnje. Težak posao, uvek u zaštitnoj opremi, a tu su bili i naši profesori, ali i rukovodioci koji su nas nadgledali.

U svakom slučaju, radili bismo na obimnom materijalu do 50 stranica sa jednomesečnim iskustvom i onda smo ga branili da bismo prešli u sledeću godinu. A to se danas ne dešava jer sam u tehničkoj školi četiri godine morala da nosim sa sobom dasku od metar i 80 centimetara i lenjir *Riga T*, kako se zvao, *T* lenjir, koji nam je trebao svaki dan za izradu tehničkih crteža na času. I onda su bili oni kružni lenjiri koje smo koristili, da crtamo različite lukove, radimo u boji, radimo precizno. Te table koje su morale biti napravljene u malom i ove... to je nešto što je zaista čudo svog vremena, ali tužan sam što vidim da deca koja danas završavaju tehničku školu, zapravo studenti, nemaju to zadovoljstvo, tu mogućnost, tu kulturu rada. A u mnogim tehničkim školama sada uče samo teorijski deo, a ne i praktični. Jednostavno, tada smo imali priliku.

Obrazovni [sistem] je bio na pristojnom nivou jer Srbija nije mogla da zaustavi obrazovanje. Obrazovanje je bilo jednako za sve, a mi smo tada bili favorizovani. Ali, nažalost, kada je u pitanju zapošljavanje, Srbija je preduzela različite korake. Više su bili angažovani ljudi koje je Srbija favorizovala, [ljudi] čiji su roditelji bili popustljivi i učestvovali u političkim institucijama, u različitim društveno-političkim rukovodstvima. I na ovaj ili onaj način bili smo diskriminisani. Ipak, pokušali smo

da se probijemo, jer su Albanci u svakom periodu podržavali proganjane porodice. Čak i tajno. Mislim, uspela sam da učestvujem u svim aktivnostima i da obavim sav posao.

Anita Susuri: Čime se bavio vaš otac?

Mevljude Mezini Sarači: Moj otac je bio zidar i radio je na mnogim projektima. Zapravo, često bi spominjao da je tehnička škola bila pod njegovim nadzorom dok je građena. I imala sam sreću da se obrazujem u toj zgradi u kojoj sam se uvek osećala kao da vidim ruke svog oca, njegove misli i njegovu tehniku. Ali, nažalost, moj otac je veoma rano otišao u invalidsku penziju pošto je imao srčanu bolest. Imao je nekoliko srčanih udara, preživeo ih je ali je bio nesposoban za rad. I to je za nas bio veliki nedostatak, jer su primanja bila sve niža, a umesto da on brine o nama, mi smo morali da brinemo o... on je imao malo fizičke sposobnosti, ali jednostavno nije mogao dugo da ostane, da dugo hoda. Mislim, da bismo nosili težinu, bili smo primorani da sami radimo ove stvari. Brinuli smo se o njemu i na sreću on je živio [dugo], proživio je osam decenija uz brigu moje majke posebno, ali i svu [brigu njegove] dece.

Moja majka je bila samouka. Znala je tri jezika, albanski, turski i srpskohrvatski. Znala je množenje, sabiranje, deljenje, sve to. Dakle, vodila je porodičnu ekonomiju. Moja majka i ja smo takođe gradile cigle za zidanje kuće. Zajedno sa mojom majkom i braćom smo gradili cigle, te drvene oblike, mešali smo cement i pesak da bismo podigli zidove kuće, jer je naša kuća bila vertikalno građena. U odnosu na put, on je visok oko četiri metra i tada su sve kuće imale platformu, a kasnije i naša. Zato što je to bila nova kuća koja je kasnije izgrađena i bili su joj potrebni zidovi. A nismo imali dovoljno prihoda da potrošimo na to, jer smo se školovali, pa su sva deca i moja majka radili fizički rad da poštujemo oca.

U međuvremenu je moj otac radio na bašti sa snagom koju je imao. Interesantno je jer smo imali baš lepu baštu i svako od dece je imalo po jedan plod, mislim na drveće, jabuku, krušku, dunju, šljive. Svako od nas je imao po jednu. I onda smo svako jutro, pre polaska u školu, imali porodičnu obavezu da operemo lice i zube, i izađemo da trčimo na stadion koji i danas postoji, ali mislim da je sada napravljena nova škola. Bio je komšijski stadion i trčali smo 500 metara. Svako jutro, sva moja braća i sestre. A onda smo se vratili, istuširali, doručkovali i otišli u školu.

Naša škola je bila blizu, čuli smo zvono kod kuće, to je bila privilegija za nas. Ali, postojala je neka vrsta obrazovanja na koju danas ne nailazim. Svaki roditelj tera svoju decu... kada deca po ceo dan slušaju telefone, nemaju vremena da izađu. Ta jutarnja šetnja mi je nekako ostala i radim to i danas. To su bile neke od obaveza mojih roditelja i mislim da su moji roditelji to radili i da nas obrazuju, ali možda i zato što nisu imali drugi način da nas nadgledaju. Jer odgajati osmoro dece sa malim primanjima, upravljati njima po ceo dan... onda su tako našli i sport je zdrav, ali je i vreme, ritam života za koji su nas dodatno pripremali.

Krenuli smo u školu sveži, budili smo se sat i po ranije. Nismo otišli tamo pospani, nespremni, već spremni na sve. A onda opet želim da se setim svoje mame, koja je dolazila u školu za vreme velikog odmora i donosila nam one mafine koje je sama pekla... u školi da ne budemo gladni, jer je govorila, „Prazan mozak ne može da radi” (plače). Nedostaju mi ti dani, ali osećam i bol jer se moja majka trudila. Tada smo se kao deca zabavljali, ali nismo razumeli kroz koje je teškoće prolazila. Koliko je pre nas morala da se probudi da pripremi ove stvari. Međutim, mi smo to uzvratili ljubavlju, uspehom, podrškom, zahvalnošću, a ona je bila ponosna gde god je išla sa nama.

Drugi Deo

Anita Susuri: Kako ste se osećali jer ste morali da idete u srednju školu u severnom delu [Mitrovice]? Da li je bilo nekih predrasuda ili kakav je bio taj period?

Mevljude Mezini Sarači: Nije bilo predrasuda jer su svi ljudi u Mitrovici vremenom dostigli evropsku kulturu. Živeli smo u istom gradu, dakle ravnopravno. Diskriminacija je bila prisutna u izobilju. I nije bilo drugih predrasuda, odeća nam je bila skoro ista. Ako je bilo nečega na pijaci, svima je bilo isto. U Mitrovici nije bilo mnogo različitih stvari na severu i jugu. Dakle, odeća... ali uniforma nas je kategorisala u školi jer želim da pomenem i direktora, Milana Perku, koji je bio patriota, intelektualac, veliki profesionalac koji je držao disciplinu u školi sa preko četiri hiljade učenika.

Nismo mogli da idemo na čas bez uniformi. A naše uniforme su imale crnu kecelju sa nekim dugmadima do struka, a onda na dnu, nijedna devojka ili dečak nisu mogli da nose farmerke u tehničkoj školi. Čak je i dužina naših suknji ili haljina bila određena i kecelja, a uz uniforme smo imali i cipele, iako cipele nisu bile obavezne za nošenje. Ali, to su bile neke ravne atletske cipele sa kravatama i većina devojaka je imala iste. Mislim, tada nije bilo šminke, frizure i toga. Svi smo izgledali jednostavno jer takva su vremena bila, to su zahtevali direktor i profesori. Nisu dozvoljavali dečacima da imaju dugu kosu, nisu nam dozvoljavali da učestvujemo u nastavi bez našeg alata, nismo mogli da bežimo sa časova i izostajemo iz škole. Roditelji su uvek bili obavešteni.

Bilo je nekih stvari, nekih pravila. Možda je i tada bilo kršenja jer čovek može da nosi šta hoće, ali u to vreme postojala je disciplina koju smo poznavali i nismo znali ništa drugačije i složili smo se sa njom. Imamo lepe uspomene na to vreme, jer su se i naši prijatelji brinuli o nama, mislim da nije bilo maltretiranja. Ponekad smo se svađali sa [učenicima] drugih nacionalnosti, ali retko, i nismo se svađali jer smo se vodili osećanjem da ćemo se vratiti kući i pokazati da smo pažljivi, a ne da smo nešto uradili. Iako je bilo i takvih trenutaka.

Imali smo srpske časove bliske našim i jedina razlika sa nama je bila što su oni dolazili na čas našminkani, srpski đaci. Dok smo mi izgledali jednostavnije. To je razlika, inače, nije bilo ničeg drugog. Mogu reći da ni srpski profesori nisu pravili razliku između učenika. Nije da nisu hteli, ali direktor škole je bio Albanac, kao što sam pomenula, i imao je pravila. Kod njega nije bilo izuzetka ni po jednoj nacionalnosti, bio je strog prema svim profesorima, bio je pravedan i preduzimao mere. Zato je ta [srednja škola] tako prošla.

Iako smo po povratku kući razgovarali sa roditeljima, sa očevima, braćom, sestrama, pričali smo o različitim stvarima. O neslobodi, jer je nesloboda bila prisutna u svakoj porodici. Ne znam da li je postojala albanska porodica u vreme mog odrastanja, ili čak i ranije, koja nije bila diskriminisana, i da nije imala članove koji su bili proganjani ili zatvarani. Jednostavno, morali smo u mnogim slučajevima da ćutimo, da istinu zadržimo u sebi, da se zadovoljimo jednom zastavom koju bismo nacrtali u kući, čitajući stihove zabranjenih pisaca i skrivajući knjige.

Sećam se i knjige Envera Hodže.³ Tada smo Albaniju identifikovali sa Enverom Hodžom, što je bila greška, ali nismo znali za bolje. Kada bi moj brat zatvorio knjigu i nije nam dozvolio da je pročitamo, bili smo radoznali da saznamo više o Enveru Hodži, a ja tada nisam uspeo da naučim mnogo jer bi on zatvorio knjigu iz straha da ćemo razgovarati o tome van [kuće] i moj brat bi zatvoren.

Anita Susuri: Kako ste uspevali da nabavljate te knjige? Ko ih je donosio? Kako su kružile?

Mevljude Mezini Sarači: Pa, komunikacija se obavljala u grupi od tri osobe. Sećam se i kasete na kojoj sam slušao govor Adema Demaćija⁴ i tada nisam imala pojma ko je Adem Demaći, kao dete. Ali moj stric je dolazio i bio je deo različitih aktivnosti u grupama od troje ljudi, kako su oni bili poznati, pokreta za oslobođenje Kosova. I poslao ih je tajno. I još se sećam reči i glasa gospodina Demaćija, koji je sada preminuo, kosovskog heroja. Ali, tada nisam znala, bila sam inspirisana ne znajući istoriju tog čoveka koji je proveo mnogo godina u zatvorima.

Kasnije sam imala sreću da radim zajedno i živim u vreme Demaćija, u kontinuiranom nastojanju za slobodu i nezavisnost. Dakle, bilo je pokreta, bilo je. Uspeli smo da imamo *Meshari*⁵ kod kuće, ali smo to dobijali od osobe do osobe. Uspeli smo da imamo različita izdanja i sva su vrlo tajno nabavljena. Imala sam i sreću da imam dva starija brata koji su takođe imali pristojne prijatelje, inspirativne i... ali

³ Enver Hodža [Enver Hoxha] (1908-1985) je bio vođa Albanske Komunističke partije i vladao je Albanijom do njegove smrti.

⁴ Adem Demaći [Adem Demaçi] (1936-2018) je bio albanski pisac i političar i dugogodišnji politički zatvorenik koji je proveo ukupno 27 godina u zatvoru zbog svoje političke aktivnosti. 1998. je postao vođa političkog dela Oslobođilačke vojske Kosova, a sa te pozicije se povukao 1999. godine.

⁵ *Meshari* (albanski za misal) je najstarija objavljena knjiga na albanskom jeziku. Knjigu je napisao Ivan Buzuku [Gjon Buzuku], katolički sveštenik 1555. godine.

treba da pomenem i vreme kada su izbile demonstracije '68.⁶ Moj otac je učestvovao u demonstracijama u Prištini.

A tu je i statua Zahira Pajazitija⁷ i autobuska stanica je bila tu. A moj otac nije bio jedan od organizatora, jer ne želim da kažem da je bio nešto što nije. Ali, on je bio u Prištini, slučajno je bio tamo kada su izbile demonstracije i pridružio im se. Pretučen je, ali ga nisu uhapsili jer nije bio na njihovoj listi ljudi [za hapšenje]. Ali, on je učestvovao u tome i nije mogao da se vrati u Mitrovicu nedelju dana. Ostao je u Prištini kod svoje sestre jer su svi koji su u tome učestvovali bili proganjeni.

Dakle, kako je on to tada objasnio i kako to sada vidim kroz fotografije i dokumente i filmske snimke, zaista se osećam kao da sam doživela ove demonstracije kada su autobusi bili zapaljeni, kada su ljudi tučeni, kada su ranjeni, i druge stvari. A posle toga kao da je bila sloboda i da smo mogli slobodno da dišemo. I onda želim da se setim '74, kada je Ustav Kosova usvojen kao ravnopravan, kao sastavni deo Federacije [Jugoslavije], a Kosovo ima svoju osnovu u Ustavu iz 1974.⁸ Da nije bilo tog Ustava, Kosovo teško... Iako nam je bilo teško, dali smo mnogo.

Međutim, osnova koja nam je pomogla na međunarodnom planu bio je Ustav iz '74. I treba da se setim mog profesora Hajzera Hajzerija kada je došao na čas istorije i objašnjavao nam Ustav. Tada sam prvi put čula reč Ustav i razumela sam šta je to, po sećanju kao student. Ali, inspirisao nas je, bio je veliki patriota i rekao nam je da smo od danas na nogama, jači smo. Šta se onda desilo u mojoj kući?

Naravno, moja braća su bila inspirisana svojim profesorima u školi i obojica su dobili neke boje pre 28. novembra, a ja sam pomenuo da je naša kuća izgrađena na platformi, višoj od asfalta gde su prolazili građani i naš ulaz je imao dve kolone, to je bilo kao otvoreni deo. I u jednoj od boja, 80 do 50 santimetara, nacrtali su [dvostranog] orla, kao na zastavi. Pomogala sam im, ali nisam razumela šta je sve dok se nije završilo jer sam bila pospana. Pripremila sam boje, poslala sam bratu, pomogla sam mu da drži stolicu, ali nisam videla gotov crtež.

Ujutru, rano ujutru, kucanje na vratima, a srpska policija je oborila vrata. Probudila sam se i videla policijske čizme. Uhapsili su mog oca i moju braću, odveli ih u stanicu na nekoliko sati da ih saslušaju. Dok moj otac jednostavno nije imao nikakve veze sa crtežom te večeri, on je [njih] inspirisao naravno. I neću zaboraviti taj trenutak. Ali, nama je to bilo važno jer su stotine ljudi iz komšiluka prolazili dok su išli na posao i naravno bili su srećni što su to videli [crtež]. Ali naravno bilo je i ljudi koji su to prijavili.

⁶ Tokom oktobra i novembra 1968. organizovane su mnoge demonstracije od strane albanskog stanovništva širom Kosova. Glavni zahtev je bio da se prizna pravo Kosova na samoopredeljenje. Prva i najmasovnija demonstracija organizovana je u Prizrenu 6. oktobra 1968. godine. Ova demonstracija je završena ispred Prizrenske lige.

⁷ Zahir Pajaziti (1962 – 1997) je bio albanski komandant Oslobođilačke vojske Kosova (OVK). Bio je prvi komandant OVK, poznat i kao "Prvi pištolj slobode." Ubijen je 31. januara 1997. u pucnjava sa srpskim snagama.

⁸ Jugoslovenski ustav iz 1974. bio je četvrti i konačni ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Stupio je na snagu 21. februara 1974. Kosovo i Vojvodina, dve konstitutivne pokrajine Srbije, dobile su znatno povećanu autonomiju, uključujući de fakto pravo veta u srpskom parlamentu.

Zato što je bilo ovakvog, ako nešto niste prijavili, takođe ste bili odgovorni. To se odnosilo na nestabilne ljude koji nisu voleli svoju otadžbinu, nisu voleli svoj narod. Ali i to smo doživeli.

Svaki put kada odem u svoju kuću iz detinjstva, osećam se kao da vidim taj crtež, tog dvoglavog orla sa crvenom podlogom i crtež koji su napravile zlatne ruke moje braće. A onda, posle toga, stalno su nas pratile srpska i albanska policija. Jer tada su postojali i albanski inspektori, koji su kasnije diskvalifikovani i ostavljeni ne obraćajući pažnju na njih, ali ne i osuđeni, a živeli su ne samo u mom kraju nego u celom gradu.

Anita Susuri: Šta se desilo sa crtežom orla? Da li su ga prefarbali? Da li su ga uklonili?

Mevljude Mezini Sarači: Orao, nisu ga ofarbali, ali su naterali moju braću da ostruže taj deo i da naprave novi tamniji sloj jer je stub bio beo. Nakon što su moja braća puštena, naterali su ih da to učine. Orao je bio tamo sve vreme dok su moja braća bila zatvorena. Ovo, ovo je uspomena o kojoj razgovaramo svaki put kada se sretnemo, jer sada svi živimo daleko jedni od drugih, život nas je razdvojio. A kada se sretnemo tokom leta, često razgovaramo i doživljavamo ove emocije kao nekada.

Anita Susuri: Bili ste u srednjoj školi '74? Tako?

Mevljude Mezini Sarači: Da.

Anita Susuri: I onda ste nastavili [svoje obrazovanje]?

Mevljude Mezini Sarači: A onda, ja, postojala su dva puta. Bila sam u godinama kada sam počela da volim dve stvari, dva različita puta. Obrazovanje, ali i Agima (smeje se). I desilo se da su to bila teška vremena i nisam mogla da se bavim i jednim i drugim istovremeno jer je Agim živeo u Đakovici. S druge strane, morala sam da se obrazujem u Prištini. I odlučila sam da se udam i odem u Đakovicu pod uslovom da se još obrazujem iz jezika i književnosti. Jezik i književnost, [književno] stvaralaštvo bili su moja želja, a ne profesija. Ali, učinila sam to svojom profesijom jer sam pokušavala da povežem svoje dve ljubavi da ne bih sebe ometala, jer je bilo moguće ići na dva puta odjednom.

Okolnosti su bile takve prirode, da se zaljubljena devojka ili uda ili obrazuje (smeje se). Nisam mogla da odustanem. I na sreću u to vreme u Đakovici, završila sam Višu pedagošku školu jezika i književnosti, a zatim prešla na fakultet i dobila sam zvanje...

Anita Susuri: Kako ste upoznali vašeg muža?

Mevljude Mezini Sarači: Biću iskrena sa vama, ujak mog muža je živeo blizu moje kuće, bili smo komšije. Imali smo jako dobre odnose sa njima, i naravno, dolazio bi kod nas u posetu svakog leta.

Poznavala sam ga dugo godina, nisam ni pomišljala da bi u budućnosti, kako da kažem, postao moj muž i da bismo bili zajedno (smeje se).

Anita Susuri: Zajedno na životnom putovanju.

Mevljude Mezini Sarači: Zajedno na životnom putovanju, ali to je bila moja subdina.

Anita Susuri: Da li ste putovali unutar Kosova, na primer, da li ste posećivali druga mesta? Jer, na primer, Mitrovica je bila razvijenija kao grad, ali Đakovica, imala je svoj razvoj ali bila je, mislim, manje razvijena od Mitrovice. Kako ste to videli?

Mevljude Mezini Sarači: Da, kada sam se venčala u Đakovici, pre svega sam imala problema sa dve različite kulture. Odgajana sam u drugom duhu, u veoma savremenom duhu u kojem su žene imale prednosti, kao što smo mi sada postigli u različitim oblastima. Dok je u Đakovici većina žena brinula o porodici. Radile su ručne radove, nisu mnogo izlazile, bili su ograničenije u tom smislu. Mi se zapravo mnogo šalimo i kažemo da morate da tražite dozvolu celog komšiluka i da sačekate odluku da biste negde otišli. Ali imala sam sreću da se pridružim savremenoj porodici, tipičnoj albanskoj, da ne kažem “tipično iz Đakovice” i da sam zatvorena, uvek sam imala prednost.

Agimova porodica je putovala u Mitrovicu da poseti strica, jer je Agimov ujak učestvovao u NOB-u i on je ostao u Mitrovici kao ugledna ličnost, a često su putovali jer su tamo imali bliskog rođaka. Ovo putovanje je imalo efekta, ali i obrazovanje Agima i njegove braće mi je olakšalo u toj porodici, ali i u gradu. Jer kada sam izlazila u istoj odeći kao u Mitrovici, u Đakovici je odeća morala biti manje izložena. Uveče su muškarci više izlazili, žene ređe.

Bila sam mlada jer sam se mlada udala i odmah sam počela da stvaram porodicu. Rodila sam prvo, pa drugo dete. I svako veče sam izlazila na korzo. Imala sam sve elemente koji treba da pripadaju čoveku. I onda sam se odmah zaposlila iako sam još bila u školi, zaposlila sam se. To je bila neka vrsta nezavisnosti. Jer ako nemate gde da idete ujutru, niste dovoljno nezavisni da izađete. I imala sam zadatak, i donela sam prihod. Naravno da sam to koristila da snabdeвам dom, kupujem stvari, odeću. Mnogo smo putovali.

Imala sam sudbinu da se preselim, ionako unutar Kosova. Takođe se osećam kao da sam dužna da kažem da moje detinjstvo karakteriše podjednako odrastanje u Mitrovici i Prištini. I pored toga, kada vidim prištinski trg, tada je izgledao bolje nego sada. Sada izgleda ružno. Bilo je čistije, negovanije. Sećam se dečjeg igrališta gde je sada trg. Gde se kola kreću, gde je nečisto, gde je puno prosjaka, sa kioscima, sa trgovcima ljudima, sa bilo čime. Možda mi je selidba u detinjstvu pomogla i kada sam se preselila u Đakovicu.

Volela sam Prizren i volim ga i danas, to je mesto koje vas ispunjava inspiracijom. U Prizrenu sam nabavila mnogo različite odeće, postojalo je tržište koje je bilo izuzetno robusno. I često smo odlazili u Peć, zbog lepe klime, pećke Rugove, ali i grada Peći. A onda je Peć imala, bila je poznata po modernim pijacama cipela, po dobrim ljudima, mekim ljudima, intelektualcima. Dakle, našla sam nešto u svakom gradu.

A onda sam putovala po bivšoj Jugoslaviji, jer su okolnosti bile takve prirode, nije bilo granica. Kad je čovek imao primanja, mogao je da putuje, ja sam tada bila u Beogradu i Zagrebu. Proveli smo [letnje] praznike u Ulcinju, u Crnoj Gori, Ulcinj je takođe bio [u] drugoj zemlji. Otišla sam u Bosnu, putovala sam mnogo pre ali i posle rata, jer kreativci nekako vole putovanja. A ja to vidim ovako, ako posetim grad, dugo nakon toga mi je inspiracija, ne samo da pišem nego i da živim. Da, putovala sam.

Takođe želim da pomenem još nešto, bila sam prva žena koja je obukla farmerke u Đakovici. I možda je mnogo ljudi stavilo ruke preko usta, ali ja sam imala podršku porodice (smeje se). A onda sam imala prijatelja u Skoplju, nismo imali telefone da se slikamo na korzu uveče, ali smo pričali i govorili jedni drugima šta smo nosili uveče na korzu. Iako bih se uvek oblačila jednostavno, ali jednostavnost je lepša od svega. A ujutru sam dobijala komentare od prijatelja u Skoplju, koji bi rekao, "Sijala si sinoć na korzu," "Ne more, bila sam inspirisana jer sam bila sa mužem i decom," jer sam imala svoju decu koja su išla sa mnom gde god sam ja išla. Nikada nisam išla na mesta gde su išli odrasli, a deca nisu imala priliku da se dobro provedu. Ali, prekinula sam sopstvenu zabavu da bih zajedno živela te lepe trenutke, tu radost, ta iskustva sa svojom decom.

Iza Palate kulture bio je veoma lep park za koji postoje samo fotografije jer [to] je isto kao i Đakovica koja danas ima park i sličan je prištinskom trgu. Iako se gradi novi park, govorim o starom. Imao je prelepe oaze, ukrasno drveće i raznobojno cveće. I ja bih svoju decu vodila pod to drveće, uzeli bismo cebe i sedeli tamo i razgovarala sa njima jer je Mitrovica bila malo daleko i nisam mogla da idem svaki dan i govorila bih svojoj deci, "Idemo u šetnju," koja je bila udaljena 200-300 metara od naše kuće. Ali mi smo to doživeli kao lepu šetnju, dva-tri lepa sata. Postojala je neka vrsta sladoleda i u Đakovici je bila tradicija da se dobije na malom kiosku porodice Kurtiši, [imali su ga] skoro osam generacija, mislim osam decenija i to je bila jednostavna karakteristika [Đakovice]. Nije koštalo mnogo, ali je bilo zadovoljstvo tog trenutka. To smo radili.

Bila sam dobra plivačica jer kao što sam pomenula odrasli smo u gradu sa rekom i kada te roditelji podržavaju imaš mogućnost da naučiš da plivaš. A kad smo sa mužem išli da plivamo na Belom Drimu, vidala sam samo muškarce. Ali, sa mnom je bio supruga. Plivali smo na ušću Belog Drima i bilo je veselo. Proveli bismo ceo dan [tamo]. Vozili bismo bicikle, ja bih dugo vozila biciklu. Čak i sada, ali moje godine i težina me sputavaju. Dakle, uradila sam dosta posla sa svojim biciklom, stvari koje nisu bile prihvatljive za žene u to vreme, ali sam morala da ih iskusim.

A šta se desilo u Đakovici? U periodu od deset godina, dogodilo se čudo. Žene su počele slobodno da izlaze, počeo je lep pokret, promenio se grad, promenila se kultura. Mislim Đakovica ima dobre tradicije koje se čuvaju i danas, ali za žene se dogodilo čudo. U tom trenutku sam disala slobodno i osećala sam se ravnopravno i nije se razlikovalo od Mitrovice ili Prištine, ali je to bio lep život gde su žene preduzimale mnoge inicijative, mnoge aktivnosti. Dobili su i vozačke dozvole, često su išli na odmor, žene bi se kupale na Belom Drimu, bilo je više žena nego muškaraca. Dakle, desila se veoma lepa promena. Naravno, ekonomski razvoj je tome doprineo.

Anita Susuri: Koje godine ste se venčali?

Mevljude Mezini Sarači: '75.

Anita Susuri: Dakle, '75 u Đakovici je možda bilo žena pokrivenih maramama, da li su tako izlazile?

Mevljude Mezini Sarači: Nisam baš viđala pokrivenene žene, jer su se ranije u Đakovici oslobodile nošenja marama. Nosile su marame, ali ne zbog verskih fanatičnih tradicija. Ali, mlađi tada nisu bili obuhvaćeni. Ali, izlasci su bili nekako ograničeni. A posle toga se promenilo jer su žene u Đakovici mnogo radile. Čak i one koje su ostajale kod kuće bavile su se ručnim zanatima. Ali mnoge žene su se zaposlile u tim fabrikama u Đakovici, a razvoj je rastao.

Na primer, moja svekrva je rođena 1916. godine, a moja svekrva je bila savremena žena. Nosila je modernu odeću, išla na posao, vodila je jedinicu radnika, imala prihode, putovala, išla na praznike, izlazili smo uveče. Kao što sam rekla, posećivali smo i druge gradove. I sećam se da sam sa svekrvom otišla u Prizren kod Kamenog mosta (smeje se), jer je jako volela da ode tamo i da se fotografiše.

Tada smo retko fotografisali onim starim aparatima i čega se sećam... Sećam se Kamenog mosta sa svekrvom. Hoću da kažem da je moja svekrva bila akademik iako samodidakt. Zaista je dobro poznavala istoriju i geografiju. Pričala mi je mnogo o Đakovici, o glavnim ličnostima. A onda o tim, mogla bih reći, malim greškama koje sam pravila jer nisam poznavala običaje Đakovice. Uvek me je uveravala, "Ona je iz Mitrovice i ne treba, ona ih ne poznaje," i uvek je sedela blizu mene, bila mi je kao anđeo čuvar. I tako je bilo.

A onda je Agim uvek bio čovek sa razumevanjem, savremen čovek. Dobro sam se provodila sa njegovom porodicom. Nisam imala nikakvih problema i nisam bila sprečena da radim stvari. Putovala sam u Mitrovicu, putovala na razne sastanke, bila sam aktivna na dosta mesta. Ali jedino za čim žalim je što do kraja rata nisam mogla da objavljujem knjige, jer sam kao ćerka Halima Mezinija nekako i dalje bio meta vlasti, čak i nakon udaje. I nekako sam pokušala da se probijem koliko sam mogla bez pokušaja da izađem na [javnu] scenu.

Ali, nisam zakasnila, mislim da nisam zakasnila. Napisala sam mnogo pesama, odgajala sam svoju decu poezijom, jer ako sam se ikada uznemirila zbog male greške ili ponašanja svoje dece, nisam ih kažnjavala. Napisala sam neke stihove, naučila sam ih i kroz te stihove su shvatili da sam uznemirena. I ove pesme sam sačuvala i objavila u svojoj prvoj knjizi *Sytë e Pranverës* [Prolećne oči] i *Kur jeta duhej jetuar* [Kad je trebalo živeti], moja druga. U obe knjige sam uvrstila pesme koje sam napisala ranijih godina. A onda prelazimo na pokret, aktivnosti, imam mnogo toga da kažem. Moj život je zaista bio ispunjen aktivnostima i često počinjem i ne znam kako da nastavim, jer u svakom trenutku, u svakom životnom dobu, imam nešto.

Treći Deo

Anita Susuri: Kada ste se zaposlili? Kada ste počeli, mislim, sa tim putem?

Mevljude Mezini Sarači: Da, zaposlila sam se odmah nakon udaje, jer sam se zaposlila sa diplomom srednje tehničke škole. I bilo mi je lakše [da radim] u organizaciji, jer nisam bila proganjana. Iako sam bila proganjana čak i [dok sam radila] tamo, jer sam bila destabilizujući faktor. Ali, nezavisnost sam stekla odmah, jer sam bila i stipendista Trepče. Tada smo imali prednosti u obrazovanju, jer je Trepča stipendirala sve nas na tehničkom odseku, a svaki student koji je uspeo da završi godinu je nastavio.

Pošto sam tražila zaposlenje kao stipendista Trepče, Trepča mi je dala priliku da radim u njihovom odeljenju u Đakovici. Tada je to bila fabrika Fundolija. A onda sam malo pre rata uspela da se zaposlim kao profesor jezika jer je bilo teško. Bilo je teško probiti se u obrazovanju, jer su prosvetni radnici analizirani pod drugačijim objektivom u tadašnjem sistemu. Međutim, doživela sam ulogu profesora, da radim u školi “Đerđ Fišta” [Gjergj Fishta] u Bištažinu, da predajem đacima, iako sam odatle otišla drugim putem. Zbog svoje aktivnosti, kasnije sam i ja bila uhapšena.

Ali govoriću o organizaciji u kojoj sam radila. Bila sam trudna ‘81. Bila sam u četvrtom mesecu trudnoće sa ćerkom, zove se Heroina. I dogodile su se velike demonstracije⁹ i u to vreme sam pomagala u skloništu i hranjenju demonsternata, i čim su otišli... moja svekrva je rekla, “Molim te Mevljude, nemoj da ideš na posao u ponedeljak jer su se identifikovali ti, prijavili su te. Sad si trudna, i tvoja ćerka je na slici, imaš još dvoje male dece, a ja sam stara, šta ću ja,” rekla sam, “Ja ću izaći čak i da ne idem na posao.”

To je bila moja sudbina, tog dana je bio skup radnika i došao je jedan čovek iz komiteta, Albanac sa listom *Zëri i Kosovës* [Glas Kosova], u kojem je Albanija, tadašnji sistem, osudio demonstracije ‘81. A oni

⁹ U martu i aprilu 1981. studentski protest u Prištini, glavnom gradu tadašnje Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo, doveo je do rasprostranjenih protesta kosovskih Albanaca koji su zahtevali veću autonomiju u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

su mi rekli, “Možeš da pročitaš,” zbog mojih afiniteta i mog puta, ja sam rekla, “Ne mogu da pročitam jer me boli grlo,” odbila sam. Kako sam mogla da pročitam taj tekst protiv demonstranata?

I onda je jedan od organizatora tog sastanka, pa je poslodavac rekao, “E, imaš lep rukopis, vodićeš zapisnik sa sastanka,” ja sam rekla, “Neću jer sam trudna i neću da preuzimam odgovornost i psihički se umorim, potreban mi je mir. Ja sam ovde.” I razumeli su. A onda je došlo do rasprave i radnici su se osećali delimično inspirisanim, neki su bili za demonstracije, neki protiv, a ja sam počela da govorim bez razmišljanja.

Zaboravila sam na sebe jer sam uvek patila pa zašto bih se štedela tog dana. Ustala sam i rekla, “Kako vas nije sramota, govorite albanski i hoćete da osudite demonstracije. Gospodine sa kovrdžavom kosom, možete li nas kriviti? Ne. Oni su u pravu, svi su u pravu. Trebalo bi da ih podržimo.” Ustao je i razbesneo se, rekao je, “Kako se zovete gospođo?” Rekla sam, “Mevljude Sarači,” upitao je, “Gde živite?” Rekla sam, “Na istom mestu gde sam oduvek živel,” rekao je, “Dajte mi vašu adresu,” rekla sam, “Da. Sadik Stavileci 122,” rekao je, “Dajte mi i svoj broj telefona,” rekla sam, “Izvolite.” “Sada,” rekao je, “ostanite kod kuće, doći ćemo po vas popodne, platićete.”

Verujte mi, prošlo je samo nekoliko minuta i sastanak je završen. Otišla sam u svoju kancelariju, bila sam viši referent za higijensko-tehničku zaštitu, i smirila sam se, nisam više razmišljala o tome. Razmišljala sam samo o tome kako će mi biti život u zatvoru, kako ću roditi svoje dete. Tada nisam znala da li će beba biti devojčica ili dečak, jer tada nismo analizirali budućnost bebe. Ali, razmišljala sam kako ću se zaštititi, jer sam ionako preuzela odgovornost.

Radna smena se završila, a ja sam otišla kući. Čim sam otišla kući, svekrva mi je rekla, “Zašto *moj*?¹⁰” Čula je za to, a ono što se dogodilo se proširilo po celom gradu. Posle nekog vremena, Agim se takođe vratio sa posla i rekao, “Rekli su mi za ovo...” Rekla sam, “Nisu ti sve rekli, ali ne brini. Ja ću svoje dete nositi u zatvoru i pordoiću se u zatvoru, beba će se roditi. Ti se pobrini za njih. Vas je dvoje, jedan može da se brine o Diamandu, a drugi o Rerezartu, ja ću se pobrinuti za dete koje je u mojoj utrobi. Čak i ako me ubiju, beba će se roditi.”

Ali poznavali su se u Đakovici i naravno bilo je humanih ljudi, patriota koji su i tada radili u Sekretarijatu [policije]. Kada su doneli odluku da dođu kod mene i uhapsu me, reagovao je jedan od vođa. Rekao je, “Kako vas nije sramota da uhapsite trudnu ženu kada su svi radnici bili protiv, nego samo želite da je uhapsite. Šta je rekla? Da su oni [demonstranti] bili u pravu, šta drugo?” [Oni su odgovorili] “Da, ali ovo je treći put da je pokazala interesovanje za nacionalne stvari, uradila je i nešto drugo.” I čekala sam i čekala, priveli su me samo na informativni razgovor i tada sam izbegla zatvor. Iako sam uvek bila proganjana.

¹⁰ Kolokvijalni izraz koji služi da naglasi deo rečenice, da naglasi jaku emociju.

A posle toga je '89 i osnivanje opštenarodnog pokreta, Demokratski savez Kosova, gde sam se ja registrovala kao jedan od prvih članova. I onda je bio 7. mart, odlučujući dan kada sam nastavila, kažem, nastavila sam aktivnost koju sam ranije započela kao dete, ali sam započela aktivnost u drugom obliku kao žena, kao majka, kao patriota, kao kreativna, sa osnivanjem Foruma žena Demokratskog saveza Kosova. Ja sam jedna od 15 žena koje su preuzele na sebe da vode odeljenje u Đakovici i taj dan me je koštao jer sam odmah sutradan saslušana u organizaciji.

Anita Susuri: Kakvi su bili ti informativni razgovori? Kako su se odvijali?

Mevljude Mezini Sarači: Informativni razgovori su imali mentalnu težinu, nudili su vam da saradujete sa Srbijom i da odustanete od nacionalnih interesa, nudili su vam radna mesta, novac, da se iselite iz gradova, da živite negde drugde samo da bi... ali, nisam prihvatila jer Izabrala drugačiji način života. Imala sam svoj rodni grad i grad u kome sam živela, u Đakovici. Imala sam svoju kuću, muža, decu i nije mi trebalo više jer sam ostvarivala dovoljno prihoda da udobno živim uz posao koji sam obavljala. Nije neka vrsta luksuza, ali smo živeli normalan život. Jer nešto se u meni rađalo još od detinjstva i to je raslo, ta goruća želja za slobodom, nije se mogla ugasiiti nikakvim novcem ili luksuzom koji su mi nudili.

Bilo je mnogo laži koje im je neki prijatelj ili komšija rekao o tome šta sam radila. "Ova osoba nam je rekla da ste kupili pištolj, ovaj komšija nam je rekao da ste to uradili." Pa bi nam prekinuli kontakte čak i sa našim komšijama jer su imali kućne adrese, ali to nije tačno, naše komšije ništa od toga nisu radile, bila sam sigurna, i zato im nisam verovala. Ali pod tim okolnostima, bilo je dovoljno da su nas tamo držali satima i to je bio najzamorniji deo. Jer ponekad fizički deo ne boli toliko koliko duhovni i mentalni deo. Međutim, i to je prošlo.

Nastavila sam svoju aktivnost. Tako se desio 7. mart, dan osnivanja Foruma. Osmi mart je bio dan kada smo mislili da minutom ćutanja odamo počast dečacima poginulim u vojsci koji su donošeni u kovčezima. I ja sam rukom napisala nešto brzo u kancelariji i pozvala sam svoje najbliže prijatelje i zamolila ih, rekla sam: "Ustaću i zamoliti ljude u prostoriji da se okupe, sve žene iz organizacije," jer sam primila dužnost Foruma žena nakon njegovog osnivanja, "i imaćemo minut ćutanja i razgovaraćemo o tome koje zahteve ćemo tražiti od federacije [Jugoslavije] da zaustavi zločin nad našim albanskim dečacima," koji su ubijani bez razloga i drugih zahteva.

Ali, jedna od mojih prijateljica je prihvatila: "U redu, napiši nešto za mene jer se neću sećati, a ja ću govoriti," [rekla sam] "Dobro." Otišla sam do direktora Bajrama Morine i rekla mu, "Molim vas direktore, dozvolite mi da koristim konferencijsku salu da mogu da okupim nekoliko žena," nije bilo mnogo žena u organizaciji, oko 30-40, "i diskutujem" Počeo je da me ispituje više od policajca i povezo je stvar sa rudarima, i sa raznim stvarima koje zaista nisu imale smisla. A ja sam rekla: "U redu, nema problema."

Srela sam prijateljice i rekla im: “Vidite, u 11 ujutru u velikom restoranu,” gde bi jelo 500-600 ljudi, “svi ćemo sedeti na jednoj strani i ja ću započeti sastanak minutom ćutanja, moja prijateljica će pročitati to pismo sa zahtevima i mi ćemo aplaudirati, ostavićemo hranu, uzećemo je ali ćemo ostaviti na poslužavniku, bojkotovaćemo doručak. A onda ćemo se vratiti u naše kancelarije.” Ali, kada smo otišli tamo, sala je bila puna ljudi, bilo je mnogo Srba koji su sada na krivičnim spiskovima. Oni su u to vreme bili lideri, posebno rukovodioci *Metaliku* organizacije.

Trenutak kada sam ustala, svi smo uzeli hranu i ostavili je na stolu, i svi smo ustali. Rekla sam: “Molim vas, ustanite na minut ćutanja u čast naših sinova koji se vraćaju u kovčezima i slavi.” Moja drugarica nije uzela pismo da ga pročita, jer je njen brat bio jedan od vođa, on joj je verovatno dao znak, a ona je stavila pismo ispred mene. Pa sam pročitala ja, ništa strašno! Bila sam spremna za sve izazove. Počela sam da čitam u tom trenutku, videla sam oko 10-15 Albanaca koji su se solidarizovali sa nama. Onda sam videla Srbe koji su bacali poslužavnike sa hranom i počeli da vređaju albanske majke, mene i sve moje prijatelje koji su bili tamo. Mislila sam da se tu sve završilo.

Otišla sam u svoju kancelariju, svi smo. A onda je moja prijateljica plakala, rekla je, “Nisam imala hrabrosti,” nije mi rekla istinu, ali ja sam razumela. Stvarno je želela, ali nije imala hrabrosti. Ovo dvoje se ne poklapa uvek. Nije prošlo mnogo vremena, nazvao me je centralista, Cilja Šehu [Cylja Shehu], veliki rodoljub koji je i danas živ i rekao: “Gospodo Mevljude, zovu vas, ali ja ću držati otvorenu liniju i slušaću ceo razgovor preko telefona. A onda ću obavestiti sve druge krugove Demokratske lige u slučaju da vam se nešto desi, barem će oni znati zašto.”

Pozvao me je direktor i Cilja me je prisluškivao. Rekao mi je, “Ti uradila ovo, žalili su se, Jovica i ostali,” srpska imena, “Da,” rekla sam, “zašto bi me bilo briga? Nikome ništa nisam uradila. Bojkotovali smo hranu koju smo sami plaćali, iskoristili smo pauzu. Niste mi dozvolili sobu da bismo mogli da imamo ovaj sastanak u izolaciji. Sami ste mi dali ovu priliku.” Pa me je pozvao u svoju kancelariju i naterao me da odem. Morala sam jer je on bio moj direktor i naravno morala sam. Imali smo gadnu svađu tamo, držao me je tamo toliko dugo i dao mi razne [negativne] epitete. Rekao mi je da sam protiv države Jugoslavije, da rušim Jugoslaviju, da mi je Jugoslavija stavljena na sto.

Rekla sam, “Gospodine, svakom svoje, ovo sam ja. Neće učiniti ništa više nego da me ubiju, šta drugo?” Rekla sam, “Moj život se ovde ne završava, imam decu kod kuće i moj život će se nastaviti.” A onda me je tako dugo držao i radna smena se nastavila. Sve moje prijatelje organizovala je gospođa Hajrie Šedati [Hajrie Shedati], koja je i danas živa, vredna žena, poštena žena, veliki patriota. Organizovala je žene na autobuskoj stanici, jer je naša organizacija bila udaljena oko dva kilometra od grada i nije puštala žene kući dok nisam napustila sastanak sa direktorom organizacije.

Rekla sam direktoru: “Nemate pravo da me zadržite ovde nakon završetka radne smene jer me tako diskriminišete. Možete me ispitivati u toku radne smene, ali sada se smena završava,” a ja sam demonstrativno ustala i zatvorila vrata kada sam otišla. Kada sam otišla, oslobodila sam se sve

mentalne težine kada sam videla sve žene kako mi aplaudiraju, podržavaju me, grle me, i otišla sam kući. Kada sam otišla kući, rekla sam Agimu: “Stvari postaju sve teže, ali ne planiram da stanem. Ne planiram, nastaviću. Pripremi se. Imao si sudbinu da imaš ženu koja bi svakog trenutka mogla da završi u zatvoru,” rekao je, “Podržaću te koliko mogu, moja podrška će biti tu do kraja. Šta će se desiti ne zavisi od mene, ali ne brini za porodicu, samo tako! Nastavite svojim putem, to je naš put.”

Ali, pored mene, Agim je radio deset puta više od mene. Ne samo da me podržava, već je bio jedan od najvećih aktivista, u lokalnoj zajednici, humanitarnom udruženju, gradu i svuda. I ne znam šta da kažem jer su dani tada postali teži. Moj zloglasni direktor me je otpustio sa posla. Mene je proglasio kao tehnološki višak. Samostalni sindikat, šef sindikata se promenio i ja nisam otišla kući, ostala sam na silu u kancelariji, bez plaćanja, da vodim sindikat i organizujem različite proteste. U Đakovici je bio veliki protest gde je 60 hiljada ljudi protestovalo ispred Hale sportova Šani Nuši [Shani Nushi].

Anita Susuri: Koje godine? ‘90?

Mevljude Mezini Sarači: ‘90, da. A one su rekle: “Mi nismo mašine za pranje veša, mi smo majke, neprijatelj treba da nestane.” Sećam se da je jedan đakovački lider, bio je i patriota, bio je direktor KBI Ereniku i prišao mi je i zgrabio me za lakat {hvata se za lakat} rekao je, “Molim vas, ne dajte imena, vredajte koliko želite, ali imena...” Pomogao mi je. Nisam ih pomenula iako nisam znala imena komunista u rukovodstvu federacije, ali sve vođe... i toliko sam govorila ne razmišljajući šta će biti dalje. Nije prošlo mnogo vremena i došlo je oklopno vozilo da smiri protest, a mi smo nastavili gradom iz jednog dela u drugi. Pratili su nas.

To je poznato kao jedan od najvećih protesta u Đakovici, gde su ustali svi radnici i građani Đakovice. I tamo sam provela oko sedam-osam sati u protestima sa svima, sa svima ostalima, ne sama. I stigli smo do dela mosta, tako da most kod muzeja koji vas vodi u Staru Čaršiju, ne znam ni kako sam tamo pobjegla. Preskočila sam zid mosta, ne mogu da verujem kada ga sada vidim. Skočila sam da pobeđem jer sam bila blizu hapšenja, ali sam pobjegla. Odatle sam obišla reku, kroz dvorišta ljudi i završila u dečijem vrtiću. Zato što sam otišla po svoju decu iz vrtića. Sa mužem sam planirala kada da ih pokupimo.

Čim sam stigla u vrtić, bacili su bombu suzavca i u trenutku sam izgubila orijetaciju. Jedan sugrađanin je došao po ćerku u isti vrtić. U tom trenutku, kada je video šta se dogodilo, brzo me je ubacio u svoj auto. Rekao mi je: “Uđi u auto dok je magla da ne vide kuda ideš.” Išli smo u vrtić. Uzeo je oba moja deteta i doveo nas u našu kuću i rekao mi: “Nemoj nikome reći ko te je doveo.” Pobjegla sam i tog dana. Ovo je bio još jedan trenutak, srećna sam što sam pobjegla.

Ali sutradan je bio još jedan protest u organizaciji. Zaustavili smo proizvodnju na sedam dana. Opet me je jedan šef sindikata jednog od resora proglasio protiv Jugoslavije. On se do danas pravi patriota. Ne želim ni da prljam usta i da mu spominjem ime, neka živi u svojoj sramoti. I naterao je sindikalne

radnike da me uklone iz kancelarije. U tom trenutku sam ostala kod kuće. Ali nisam jer sam nastavila svoju aktivnost i imala sam više vremena za aktivnosti na terenu.

Osnovani smo pododeljenja Foruma žena u svim selima Đakovice, održavali smo nedeljne sastanke u Prištini u centralnom rukovodstvu, a ja sam učestvovala na izornoj skupštini. Izabrana sam za člana rukovodstva Foruma žena na državnom nivou, postala sam članica Komisije za prava deteta na centralnom nivou. U Đakovici, član rukovodstva odeljenja [Forum žena]. I tada sam izabrana za predsednika Opštinskog veća za solidarnost. A onda sa osnivanjem odeljenja Majka Tereza u Đakovici, osnovala sam prvu mesnu zajednicu. Sastanci, aktivnosti, pomagala, pokreti, pisma, izjave, intervjui. Ali, svuda sam imala podršku porodice i tako sam nastavila ne štedeći sebe. Bez ličnih primanja, bez ugovora o radu, bez ičega.

Vodili smo paralelne opštinske organe na republičkom nivou i tražila sam da se zaposlim u prosveti. Pošto sam diplomirala, zaposlila sam se u školi Đerđ Fišta. Prošla sam kroz mnoge poteškoće. Sa neverovatnim kolegama, neverovatnim studentima, pametnim i veštima devojkama i tim dobro vaspitanim dečacima. Sve je bilo lepo, dobar kolektiv, ali je bilo teško putovati svaki dan. Morala sam da putujem sedam kilometara i prođem sedam blokova. I uradila sam to. Ali u školskom dvorištu bila je Zemljičarska zadruga. Obično je Srbija ranije instalirala ove segmente, ali mi to nismo znali.

U svakom školskom dvorištu u selima bila je Zemljičarska zadruga i pošta, i uvek su bili srpski špijuni, svih nacionalnosti, ali špijuni koji su špijunirali određene ljude. I sve vreme sam bila praćena. Jednog dana dok sam predavala na času, direktor škole je pokucao na vrata i rekao, "Učiteljice, možete li, molim vas, doći u moju kancelariju? Neka vas bar uhapsu u kancelariji, a ne pred učenicima, pošto vas policija traži na vratima," rekla sam, "Ne, direktore, molim vas zatvorite vrata. Ja sam zadužena za čas dok predajem. Nemaju pravo ni po srpskim zakonima," tada "niko ne može da uđe u razred. Čas počinje i profesor ima dužnost da objasni predmet, a vi nemate pravo," rekao je, "Možda se uplaše," rekla sam, "Neka se užasavaju jer su moja deca užasnuta svaki dan. Neka i oni shvate stvarnost."

Nije imao loše namere, ali ja nisam htela, jer sam uvek bila tvrdoglava. Bilo je teško da neko opovrgne moje odluke i to mi nikada nije išlo u korist. Ali moje odluke su bile ispravne u 90 posto vremena. A srpska policija je čekala da se čas završi. Čim sam izašla, priveli su me na saslušanje i poslali u Zadrugu, a oni su mi rekli, "Ili daj otkaz ili ćemo te uhapsiti," rekla sam, "Ne, imam ugovor o radu i ne želim da dam otkaz. Ako me uhapsite, morate imati razlog, nastaviću da podnosim žalbe." I naravno, i to je prošlo jer su mogli da se uvere da se neću predati tek tako.

Ali moj posao je imao ugovor. Tada Republika Kosovo i njene paralelne institucije nisu mogle da donose trajne odluke ugovorima. Šta se desilo? Pre nego što sam bila u zatvoru, kada sam se [ponovo] prijavila za sledeću godinu, nisam bila primljena. Ne zato što škola nije htela, već zato što su ih materale vodeće institucije da ja ne bih bila tamo jer sam bila izvor ohrabrenja. Želim da pomenem jedan slučaj

u školi. Imali smo čas i napisala sam, tada je bio aktuelan Svenarodni pokret i na tabli sam napisala, "Ibrahim Rugova¹¹ je predsednik Republike Kosovo." Napisali su je i svi učenici. Identifikovali su subjekt, predikat i lepo analizirali rečenicu. Svrha nije bila samo gramatika rečenice, već je bila da deca dobiju inspiraciju jer deca često imaju uticaj na svoje porodice.

Ali, jedna od učenica sedmog razreda je zatvorila svesku, odložila olovku, spustila glavu i počela da plače. I prišla sam joj i rekla, "Draga moja, zašto ne pišeš? Imaš olovku?" Rekla je, "Da, imam," pitala sam, "Pa, zašto onda?" Rekla je, "Nemam hrabrosti jer Milutin Panšević svaki dan dolazi kod mog oca." Milutin Panšević je bio zločinac svoje vrste. Živeo je u mom kraju i počinio je mnogo zločina u Đakovici i njenom okrugu. I ova devojčica je razumela jer je verovatno čula da se moje ime pominje u njihovoj kući i rekla je, "On proverava moje sveske i onda će vas uhapsiti." Rekla sam, "Slobodno napiši, a kad Milutin dođe i pročitaj, reci mu da nisi kriv jer te je učiteljica naterala." Nije htela. Rekla je, "Ne, ne želim da se osećam krivom," bila je sedmi razred, ali je bila spremna za život, bila je pametna devojka, odlična učenica.

Ovde ću povući paralelu, dakle, roditelj je saradivao, ali je dete odbilo da saraduje. Zašto? Zato što nije htela da postane deo diskriminacije protiv mene ili mog zatvora kroz tu kaznu [u svojoj svesci]. I shvatila sam da svaki dan postaje sve teži. Jednog dana sam donela *Meshari* sa sobom da podučim učenike o tome. Sela sam u autobus i oko 3 kilometra dalje u autobus je ušla srpska policija. Šta da radim? Čim sam ušla u autobus, *Meshari* je bio u mojoj torbi, šta da radim? Došla je policija. I prva stvar koju su uradili je provera torbe. Uzela sam *Meshari* i ostavila ga na sedištu, a ja sam sela na sedište preko puta njega, bilo je na sreću prazno. A policija se nije bavila praznim mestom, *Meshari* je ponosno stajao (smeje se). Sedela sam i potajno to posmatrala, a policija mi je ispraznila torbu. Sva dokumenta koja sam imala u torbi su bacili na zemlju. Ponovo sam ih pokupila i kada sam izašla iz autobusa u školi, stavila sam *Meshari* u torbu. Učila sam svoje učenike o tome, rekla sam im.

A onda sam, jednog mog kolegu koji je bio profesor umetnosti, zamolila sam ga da stavi u džep i donese u moju kuću, jer je bilo nemoguće da me ne pretresu na jedan ili na drugi način. Bila su to teška vremena, težak put, teško iskustvo, ali još uvek imam zadovoljstvo i ponos iz vremena dok sam radila. Čak i sada, kada dobijam komentare na društvenim mrežama od mojih bivših učenika koji su postigli mnogo u životu, oni su napredovali. Neki od njih čak dođu da me posete, neki mi pišu poruke, a neki su me našli posle dužeg vremena. Ponosni su... na svoje komentare. Osećam se kao kraljica, jer su zaista bili takvi.

Ne znam koja je opština imala školu koja je bila bolje pripremljena od škole Đerđ Fišta. Imala sam i svog kolegu Gaspëra Karačija [Gaspër Karaçi], on je mučenik i bio je jedna od glavnih ličnosti u školi, bio je disciplinovan...

---

¹¹ Ibrahim Rugova (1944-2006) je bio pisac i novinar, osnivač i vođa Demokratske lige Kosova i predsednik Kosova tokom i nakon rata sve do njegove smrti.

Anita Susuri: Da, govorili ste nam o vašim učenicima koji su ponosni na vas...

Mevljude Mezini Sarači: Da, učenici se osećaju ponosnim i čak to izražavaju kroz posete, komentare na društvenim mrežama, telefonske pozive, fizičke sastanke, i ovo smatram svetlim delom svog života, jer sam uspela da ostavim trag u veoma važnom trenutku njihovog razvoja, ne samo formalnog obrazovanja, već i neformalnog obrazovanja i patriotizma. Dakle, ovo je način na koji ne samo ja, nego i svaki profesor treba da bude ponosan što je ostavio trag u tom vremenu. Zato što je to zaista bilo teško vreme i bila sam mlada i imala sam porodicu, a takođe sam želela da spavam na svili, ali nisam mogla. Ako druga osoba nije imala hranu, kako bismo moja deca i ja mogli biti siti? Ne, nisam mogla.

Uzela sam odeću svoje dece i dala je drugoj deci njihovog uzrasta. I to su zaista dobre stvari i ovo što radite je zaista humana misija, jer postoje stvari koje nikada u životu nisam spomenula. Desile su se, prošle, a ja nisam imala priliku, jer je život toliko dinamičan da ljudi nemaju vremena da slušaju. Užurbano je vreme i svi se bore za egzistenciju. Ali, tada je bio rat, ali je bilo više solidarnosti. U tom trenutku, kao edukator i kreativac, imala sam dve mogućnosti, dvoje otvorenih vrata gde sam mogla da radim. U tom trenutku sam takođe poznavala unutrašnjost svake kuće iznutra u Đakovici. Znala sam šta svakoj porodici treba. Zato što je Forum žena bio veoma aktivan u Đakovici.

Putovala sam jednom nedeljno i donosila sam mnogo materijala, svedočenja, izjava, fotografija. Ali, selili smo se i po Đakovici, pomogli smo mnogim porodicama, čak smo se organizovali i po brdovitim terenima. Pozvali smo žene koje su odlagale turšiju i muževi su im pomagali da dođu na sastanke, jer je svaka od njih želela da doprinese. Zato je Forum žena organizacija koju treba ceniti, istorija koja se nikada neće izbrisati, koja je dala doprinos ne samo kao žene, već i politički, humano, patriotski i tu je bilo velikih žrtava.

Na Forumu žena prisustvovala su žene iz svih klasa, od domaćica do doktorki, ali smo sve bile jednake, sve smo nešto doprinele. Tu nije bilo kategorizacije, "ja sam profesor i neću da idem," već smo išle do najdalje tačke, sve smo same platile. Kako sam mogla da kažem da sam bez posla i da ne mogu da platim? Imala sam članove porodice u inostranstvu koji su bili proterani '94, neki od njih '92, i morali su da pobegnu iz zemlje. Nisu mogli direktno da doprinesu na Kosovu, slali su mi pomoć da preživim, da ponosno stojim i da imam hranu za svoju porodicu i da putujem zbog svojih aktivnosti.

I ovo je bila pozitivna strana, želim da se zahvalim svima, a posebno mojim sestrama Fatmire i Vjolci, koje su dale toliko za mene. Koje su takođe delile hranu zajedno sa svojim porodicama, jer im u to vreme kao izbeglicama nije bilo lako da podele polovinu svoje zarade kako bismo ja i moja sedmočlana porodica mogli da preživimo. Zato što sam imala petoro odrasle dece kojima sam morala da obezbedim, odeću, hranu, sve. Ali, to je bio ponos. Mogla bih da kažem za Đakovicu, Đakovica je kao opština pokazala dobru solidarnost, ali je bila malo spremnija kada je u pitanju hrana. Pošto su Đakovčani tradicionalno poznati kao štedljivi, štede, ali ne do te mere da im stvari nedostaju. Ali oni i

dan-danas znaju da upravljaju finansijama, razlikuju se od drugih opština. Veoma su štedljivi, ali uvek imaju sve.

Prvi trenutak kada sam se spremala da posetim Drenicu, u Drenici je život počeo biva teži, mnogo pre od devedesetih godina i mi smo se organizovali kao Forum žena da prikupimo pomoć i poslali smo im spavaćice za porođajnu bolnicu, porođajni centar u Srbici. Dobili smo materijal, pomoć iz prodavnice, a krojači su ih [spavaćice] pravili besplatno. Dakle, to je bio volonterski rad. A mi, žene, smo same išle tamo i obišle bolnicu i porodice i poslale smo im pomoć autobusom, natovarile smo obe strane autobuskog gepeka velikim paketima i svaka porodica je učestvovala u tome.

Čak smo organizovali i aktivnost u školi, a deca su čupala stranice iz sredine sveske i kada nisu mogla više, stavljala su dve-tri kašike deterdženta i donosili su ih sa ljubavlju, za Drenicu. Ili torbe, odeća koja je uvek bila nova, čista i ispeglana. Sve ovo, razne lekove, slali smo za Dreničane. A onda smo posle prvog napada posetili porodicu Adema Jašarija,¹² otišli smo kod njih. Zato što Forum žena u saradnji sa Srbicom, sa Forumom žena [kancelarija u Srbici] koju vodi Hajnišahe Šala-Halimi [Hajnišahe Shala-Halimi], koja je preminula, veoma vredna žena, sa Šukrije, Cezibane [Shukrie, Çezibane] i mnogim drugim aktivistkinjama, pominjem ih kako im ne bih ostala dužna, one su vredne časti, čak i one koje su žive a mi se uvek sećamo onih koji nisu.

Ali, Forum žena je bio jedno telo, nije bilo razlike u kojoj smo opštini. Kada je došlo vreme da se selimo, išli smo tamo gde je bilo potrebe i radili statističke analize. Otišli smo u bilo koju opštinu koja je bila više ugrožena i izračunali koja od njih ima kapacitet da pomogne. Ali to nisu radile samo žene, jer su nas i muškarci podržavali. Ne samo muškarci iz naših porodica već i naše kolege iz stranke Demokratska liga. Bili su veoma povezani, veoma odgovorni. Pratili su nas u svakoj aktivnosti, jer smo bili proganjani na svakom koraku.

Četvrti Deo

Anita Susuri: Zanima me nešto više o poseti koju ste spomenuli, da vidite porodicu Jašari...

Mevljude Mezini Sarači: Da.

Anita Susuri: Kakav je bio taj dan i kakva su oni bili porodica? Kako ste se osećali u njihovom prisustvu?

---

¹² Adem Jašari [Adem Jashari] (1955-1998), takođe poznat kao "legendarni komandant," bio je osnivač OVK, slavljen kao njen najistaknutiji vođa i simbol nezavisnosti Kosova. Poginuo je u martu 1998, zajedno sa svojom dvadesetočlanom porodicom - polovinom maloletnih devojčica i dečaka - u pucnjavi sa srpskim trupama tokom trodnevne opsade njegovog doma u Prekazu.

Mevljude Mezini Sarači: To je bio jako važan trenutak. Prvi put kad smo otišli, nismo ušli unutra, dok smo drugi put kad smo poslali pomoć, otišli smo da vidimo porodicu. Adem Jašari and Hamez [Hamëz]¹³ su bili mobilizovani u vojnim aktivnostima i nismo uspeli da ih upoznamo. Upoznali smo *bac*¹⁴ Hameza i gospođu Zahide. I dan-danas odem i gledam tu dnevnu sobu u koju smo išli, veliku dnevnu sobu sa tim tradicionalnim gravurama. Mi, zajedno sa... otišli smo tamo iz Đakovice sa ženskim Forumom dok su nam se u Drenici pridružili članovi iz vodstva Demokratske lige i ženskog Foruma. Bilo nas je oko 12-13 ljudi. Izuzetno dobro su nas dočekali, bilo im je drago.

Bac Šaban je rekao, “Vi ste došli iz Đakovice? To je nemoguće,” [odgovorili smo] “Da, došli smo da vas posetimo, da vas podržimo.” U to vreme, nije im bila potrebna [materijalna] pomoć, bila im je potrebna samo moralna podrška. Nismo tamo slali pomoć, već smo samo išle da ih podržimo i da im garantujemo da smo na pravom putu i da ćemo nastaviti sa radom bez obzira na žrtve. Osećam se kao da sam sada tamo, kada je *bac* Šaban rekao, “Ustani *fisnike*,”¹⁵ rekao je, “napravi ručak jer su aktivistkinje iz Đakovice došle da nas posete,” a ona je spremala nešto da pripremi sa ostalim ženama. U tom trenutku smo im rekly da ne možemo dugo da ostanemo jer moramo da se vratimo u Đakovicu dok je svetlo, “Ako padne mrak, oni će se potruditi da nestanemo,” i rekly smo joj da ništa ne sprema.

Ali sećam se kao da je bilo danas kada je jedna od žena koja više nije među živima, svetica iz naroda, donela poslužavnik sa sokom i hladnom vodom i nazdravila. Imali smo diskusiju i gospodin Šaban je rekao, “Sloboda nije daleko, samo ne odustajte.” Onda sam videla decu, svi su ušli u *odu*¹⁶ jer im je bila velika čast što smo bili tamo i diskusije su bile zanimljive. Videli smo te lepe devojke i dečake, te sjajne oči. To je trenutak koji se može doživeti samo jednom, ali, nažalost, volela bih da ga doživim ponovo, da ih vidim i posle rata (plače).

Završili smo razgovor, rekly smo *bac* Šabanu i gospođi Zahide ali i ženama koje su nas čvrsto zagrlile, požezele su nam srećan put i odatle smo krenuli za Ukče. U Ukčama su poginuli prosvetni radnici dok su štitili školu Tre dëshmorët e Uçës [albanski: Tri mučenika iz Ukče], pa smo otišle tamo, a iz Ukčea smo otišli da čekamo autobus za Đakovicu. I u Ukčama je bio izuzetan dan, bilo je na hiljade posetilaca na događaju gde su ugstili goste koji su na terenu želeli da izraze saučešće. Tamo su nas poslužili kafom i delegacija sa kojom smo išli tamo je imala poštovanje prema meni. Tamo nisam bila najstarija, ali ni ne znam, uvek bi me počastili i rekly su mi da kažem nešto u Ukčama.

U jednom trenutku sam videla gomilu ljudi sa celog Kosova u okupiranoj državi, kao da smo iz Srbije, nisam mogla da govorim, nisam mogla, utihnula, reči su nestale, grlo mi se začepilo, nisam mogla i skoro sam se onesvestila. U tom trenutku je dojurila osoba koja je bila saradnik mog muža u Đakovici u

¹³ Brat Adema Jašarija, takođe ubijen u napadu marta 1998.

¹⁴ *Bac*, bukvalno ujak, izraz koji se u albanskom koristi za osobu prema kojoj se oseća bliskost i poštovanje.

¹⁵ Bukvalno se *fisnik* prevodi kao plemenit. U ovom kontekstu kada se obraća ženi, ima značenje domaćice, gazdarice.

¹⁶ Sobe namenjene muškarcima u tradicionalnom albanskom društvu.

organizaciji, on je iz Istoka a ja nisam znala. Dojurio je i doneo mi čašu vode i probudio me, a ja nisam mogla da govorim. Znam samo da sam mnogo plakala, jer mi je ta poseta bila važna, moralna podrška naroda, jer su ljudi ginuli, a redovi ljudi se nisu zaustavljali i niko nije mogao da zaustavi slobodu.

Kako smo se vratili u Đakovicu? Samo ljudi koji su bili sa mnom mogli su da objasne. Mučenjem nas je policija zaustavljala na mnogim mestima na putu. U Đakovicu smo stigli oko 22:00. Ali, to nas nije sprečilo...

Anita Susuri: Bili ste se organizovali autobusima?

Mevljude Mezini Sarači: Ne, ne...

Anita Susuri: Sami za sebe.

Mevljude Mezini Sarači: Tada nismo smeli da se organizujemo, samo smo se nalazili sa sugrađanima. Ali bilo je veoma teško, jer smo već bili na meti. Svet nas je već poznao. Upoznali su nas, mislim, svet u smislu da nas progone, bili smo eminentna imena ali smo preživeli, jer nismo imali ništa na sebi. Ostavili smo pomagala, završili da ih dajemo, a na putu do tamo nismo se bavili time, ali jesu vozač autobusa i njegov pomoćnik, kao da nisu naši.

Ali, Drenica je imala izuzetnu saradnju sa Đakovicom, za šta god je bilo potrebno, bili smo zajedno. Ali ne samo Drenica, već je Demokratska liga imala izvanredan domet. Radila je i kao partija i kao država. Što se tiče nastavka Foruma žena, ne znam šta prvo da kažem, bilo je toliko posla i aktivnosti da je svaka od nas koja je učestvovala kao članica i ostalo, sve imaju nešto da napišu i nažalost ove stvari nisu bile snimljene. Zato što su ove stvari trebalo da budu deo istorije za novije generacije. Ne zaboravimo na našu tešku, ali slavnu prošlost, ali budimo spremni za budućnost bez odustajanja.

Ali, naravno, ponosne smo na naše majke, bake, ujne i strine, jer svako od je imao spiritualne i porodične veze sa nekim. To je bilo vreme kad su škole na albanskom jeziku bile zatvorene. Troje od četvoro Srba sa nekoliko srpskih profesora na časovima, dok naša deca nisu mogla da apohađaju nastavu. Edi Šukriju,¹⁷ direktorka Foruma žena nas je okupila na velikom sastanku u selu Landovica i ogranak Foruma žena u Landovici zajedno sa vođstvom Foruma žena u Prizrenu, je iscenirao lažni brak jedne devojke kako bismo mogle tamo da odemo.

Na ulazu u selo, kod džamije, bio je policijski punkt, “Kuda?” “Devojka se udaje, idemo tamo,” pa smo se izvukle. Održao se vanredni sastanak, mobilizacija žena da se uključe, jer su škole zatvorene, a deca zaglavljena kod kuće, šta smo mogle? Odučile smo da imamo dva časa dnevno. Mi smo tamo bile mobilisane da to preuzmemo na sebe, mi koje smo bile kvalifikovane kao prosvetni radnici, ali i druge naše kolege koje su otpuštene sa posla, iz škola. Završio se taj važan sastanak, dobile smo naše

¹⁷ Edi Šukriju [Edi Shukriu] (1950 - 2023) je bila kosovsko-albanska politička figura, arheolog i spisateljica.

dužnosti, vratile smo se, i verujte mi, svako bi mogao da se ponosi da je to bilo organizovano od strane države, ali osnivanje škole u domovima¹⁸ je obavio Forum žena Demokratske lige Kosova, odluka koja je doneta u selu Landovica. Trenutno se ne sećam datuma, ali imam negde napisano.

I onda smo počeli da okupljamo decu na različitim mestima gde je bilo prostora, koliko je moglo komšijske dece, a onda se nastavilo glavno organizovanje na državnom nivou, paralelno državno, a zatim su se organizovale i škole u domovima od strane države. Vredi napomenuti jer je to bila odgovornost žena, aktivisti nisu plaćeni, nastavnici nisu plaćeni, vlasnici kuća koji su ugestili studente nisu dobili platu. Dakle, sve je to bilo dobrovoljno. Osim što je to žrtva jer su mnogi nastavnici bili zatvoreni, mislim bili su ispitivani, [informativni] razgovori, bili su tučeni, proganjani su i članovi njihovih porodica, ne samo žene, takve stvari.

A onda je usledio veliki protest sa belim papirima. U centralnom rukovodstvu doneli smo odluku da sve opštine protestuju i izađu na ulice držeći bele knjige. Dakle, bela knjiga je predstavljala mir. Nismo bili u ratu, a Srbija je već pripremila teren i oni su započeli rat u različitim regionima. Tog dana aktivisti su to radili u svim delovima grada i ja sam se vozio okolo sa vozačem Demokratske lige Fatos Efendijom i obišla sve žene koje su imale bele papire, pozdravila sam ih, bodrila sam ih na svim punktovima u gradu, bilo je i pokušaja da se protest uguši na više načina. Ali, tog dana smo se izvukli. Poslali smo našu poruku.

Još jedan protest je bio sa raznobojnim balonima. Organizovali smo protest da učenicima pošaljemo balone, organizovali smo ga, iako je bilo teško dovesti decu na tu aktivnost i poslati balone u vazduh kao poruku mira. Osim što sam to radila u različitim delovima grada, išla sam i u školu "Mustafa Bakija" gde su još uvek imali nastavu. I gimnazija i osnovna škola. To je bio objekat u rukama Albanaca i razgovarala sam sa učiteljicom nižih razreda i preklinjala sam je, rekla sam, "Znam da nam je obema teško, ali neka ova poruka stigne do njih. Škola ima tri hiljade učenika i ova poruka će proći kroz prozore na drugom spratu i baloni će leteti visoko, tu se aktivnost završava."

Kao i u školi "Zekerija Redžha" [Zekiria Rexha], ali smo to uradili u dvorištu gde je bio dodatni školski objekat. Dok su u celom gradu, ne samo u Đakovici, već širom Kosova, ali mogu da govorim samo o Đakovici, raznobojni baloni poleteli su nebom iz ruku dece kao poruka mira. I to je bila izuzetna aktivnost. A onda, bilo je... kada je Drenica bila opkoljena, Drenica je bila u krizi, brojala je poslednje zalihe svoje hrane. U to vreme, Forum žena, Rukovodstvo Foruma žena zajedno sa drugim ženskim organizacijama, koje su tada počele da se organizuju, [organizovali su marš] Hleb za Drenicu.

Delegacija Foruma žena iz Đakovice bila je potisnuta od početka u Đakovici i nije joj bilo dozvoljeno da nastavi put u Prištinu. Ali ova aktivnost se desila i bila je to jedna od aktivnosti koja je izuzetno glasno

---

¹⁸ Do 1991. godine, nakon zakona Slobodana Miloševića kojim je srpski jezik postao službeni jezik Kosova i ukidanja svih Albanaca iz javnih službi, Albanci su takođe isključeni iz škola. Reakcija Albanaca je bila stvaranje paralelnog sistema obrazovanja čiji su domaćini uglavnom bili privatni domovi.

odjeknula u međunarodnoj štampi i međunarodnim medijima. Jer, žene su bile rešene da u Drenicu stignu peške. Ovo je bila istorijska aktivnost, hrabra...

Anita Susuri: Dakle, organizovali ste se u Đakovici? I odatle ste krenule?

Mevljude Mezini Sarači: Bili smo na putu jer je to bila centralna tačka [okupljanja], da se nađemo u Prištini i da krenemo za Drenicu. A morale smo da krenemo iz Prištine. Krenule smo, a oni su nas zaustavili na izlazu iz Đakovice. Bile smo organizovane i imale smo auto, policija nas je zaustavila, znala je naše planove i saznala da je naš marš i kojem želimo da držimo veknu hleba. Ali, nisu mogli da nas spreče kada smo radile te aktivnosti ispred ambasade, tadašnje američke kancelarije. Kada smo bili u američkoj kancelariji, [govorim o] drugim aktivnostima. Dakle, pokušali su da zaustave svaku aktivnost koju smo organizovano radile van Đakovice. Ali nažalost niko od nas iz Đakovice nije mogao da ide u Drenicu jer su nas zaustavili od početka.

A onda smo imali neke aktivnosti i za bolnicu u Đakovici. Aktivirali smo se jer su srpske lekare smestili u sve porođajne ambulante i zaustavili porođaje Albanski. Njihova borba je tada bila da opstruišu albansko rođenje i natalitet, naravno to je bila glavna diskriminacija. Jednostavno genocid. Bolnica u Đakovici imala je lekare Albance, direktor je još uvek bio Albanac i oni su se mobilisali da očekuju trudnice sa celog Kosova. Đakovica je bila domaćin, uglavnom Forum žena, svi, ali ja pominjem Forum žena koji ima veću odgovornost. Ali, moja kuća je bila otvorena i za trudnice. Dovodila sam ih u svoju kuću nakon što su se porodile dok članovi njihove porodice nisu došli po njih.

Dakle, koristila sam svoju kuću za sve vrste aktivnosti, jer nisam mogla da kažem nekom drugom, "Hajde da obavimo ovo u tvojoj kući jer mi ne možemo u mojoj." Sve sam započinjala u svojoj kući. Moje ćerke su se uključile, do te mere da sam često razgovarala sa svojom najstarijom ćerkom, Rezartom [Rrezarta], koja je u to vreme bila student [univerziteta], "Mama, još jedno dete je došlo u našu kuću," i to dete je danas živo, jedno od njih i dalje dolazi u posetu sa svojom porodicom. I ona bi čuvala dete, i trudnicu jer bih ja nastavljala dalje sa svojim aktivnostima. U međuvremenu, držala bi knjigu ispod ruke. Čitala je dok se brinula o njima i imala je ispite, pohađala je fakultet i pomagala porodici [u isto vreme]. I mnogo se brinula o deci, Rezarta. Svi su, ali ona je bila najstarija i imala je taj teret.

I onda, bilo je puno žena koje su isterane iz ratnih zona u Đakovici. Forum žena je imao dužnost, sa projektom, da identifikuje sve trudne žene koje su morale da se porode i uz pomoć Majke Tereze, udruženja Majka Tereza,¹⁹ spremile smo sve osnovne potrepštine za novorođenčad. Dobili smo 300 maraka od kosovskih institucija i poslali ih svakoj ženi kako bi pregurala prve dane nakon porođaja. Jer je te godine u Đakovici bilo puno prinova, jer je puno porodica proterano, hiljade porodica, i u tom trenutku, naravno, bilo je puno žena koje su bile blizu porođaja. I to je bio važan deo naših aktivnosti.

¹⁹ Majka Tereza, organizacija za samopomoć koja je tokom 1990-ih, na vrhuncu Miloševićeve represije, podržavala paralelno društvo Albanaca, koji su prethodno bili izbačeni iz svih državnih institucija i službi.

Ali bilo je dosta progona jer su bili u paketima koje je Srbija prepoznala kao LCC [engleski: *Low cost carrier* - niskobudžetna avio-kompanija] i čim bi videli da držimo pakete, uvek smo imali automobile, bicikle ili čak hodali po različitim terenima, oni bi nas ometali, krali bi. Mi bismo nastavljali. To su bili trenuci kada žene nisu mislile na sebe, nijedna žena. Nijedna žena iz Foruma žena nije razmišljala o svojim životima, uvek su mislile na druge i svaka od aktivistkinja je radila neverovatne stvari. A sada, da li nam daju neka priznanja? Ne, ali to nije važno. Radile smo za ono vreme, za potrebe tog vremena, da se suočimo sa stvarnošću, jer tada nismo ni razmišljale o našim životima, a kamoli o priznanju.

Anita Susuri: Prethodno ste govorili o delu pre nego što su vas uhapsili, '98, možemo da nastavimo da pričamo o tome ako nemate šta da dodate vezano za ove aktivnosti.

Mevljude Mezini Sarači: Bilo je puno aktivnosti za Forum žena za koje sam se trudila da se setim što je više moguće zbog knjige u kojoj sam želela da ih opišem, i koju sam napisala 2013, pod naslovom *Kurjeta duhej jetuar* [Kad je trebalo živeti], uključila sam svoje aktivnosti u nju, ali uvek zajedno sa drugim ljudima jer nikad nisam radila sama. Ali bilo je teško jer su 22 godine, zapravo prošlo je 32 godine od početka, i 22 godine od kraja rata. Ima toliko puno aktivnosti da mislim da treba da se uključe sve žene koje su još uvek žive i koje su tad bile aktivne da se napiše nešto sa njihove tačke gledišta i da se napravi jedna istorija Foruma žena, [istorija] jedne važne ere.

Sada želim da se vratim svojim aktivnostima kao žena u Demokratskoj ligi jer sam tada imala dvostruke dužnosti. Iz Foruma sam učestvovala i u rukovodstvu Demokratske lige, tamo su mi dodeljene druge dužnosti. Tada sam imala dužnosti ne samo za žene, već za sve građane. Tamo sam izabrana za predsednicu Opštinskog veća za solidarnost. Bila je to velika odgovornost jer smo delili pomoć po opštinama, delili smo pomoć rudarima Trepče, nosio sam kesu od 50 kg u rukama. Nisam osetila težinu. Zajedno sa mojom porodicom, sa raznim aktivistima, slali smo pomoć u Suvu Reku, slali smo ih u različite krajeve gde im je bila potrebna. Dakle, uradili smo... pored slanja pomoći, vodili smo i evidenciju porodica kojima je to bilo potrebno. Bavili smo se aktivnostima, *Familja ndihmon familjen*,²⁰ i mnogim drugim.

Sada ću vam ispričati o '98. kada je izbio rat u Likošanu, bio je žestok rat, sukob u kojem je ubijeno deset članova porodice Ahmetaj. Tada smo odmah organizovali Forum žena i učestvovali smo u izražavanju saučešća. Ali, pored saučešća, poslali smo i nešto odeće, jer osim što su ubili muškarce i njihove goste, spaljena im je i kuća i oni su ostali bez ičega. Organizovale smo se i poslale koliko smo mogle preko Foruma žena. Posle posete bila je sahrana u Likošanu, tada sam bila predsednica Opštinskog veća za solidarnost. U tom trenutku sam imala još jednu dužnost. Sve političke stranke su se okupile i skupile pet hiljada maraka. Pet hiljada maraka za pomoć članovima porodica koje su imale 24 žrtve. [Razmišljala sam] gde da stavim novac? Sakrila sam ga ispod odeće.

²⁰ Početkom '90-ih postojao je pokret koji je započeo pomirenje krvne osвете, Porodica pomaže porodici. Porodice rudara bi stupile u kontakt sa još jednom imućnijom porodicom iz drugog kraja koja bi im pomogla da prebrode težak period nudeći sezonski posao ili slično.

Išli smo za Likošan, ja sam bila jedina žena, svi su bili muškarci, išli smo sa dva auta. Čim smo stigli na raskršnicu u Klini, srpska policija nas je zaustavila, zaustavila nas je sve, “Nećete u Likošan.” U tom trenutku su ljudi, aktivisti koji su bili sa mnom, rekli, “Vi se vratite, mi ćemo odavde pešice,” ja sam rekla, “Ne. Šta ti imaš a ja nemam? Tamo imam misiju koju moram da završim.” I mi smo otišli do jedne kuće blizu nas i molili da parkiramo auto u njihovom dvorištu, a drugi auto kod druge kuće i prošli smo kroz polje i prošli smo pored pet sela dok smo hodali. Stigli smo na skretanje za Likošane da bismo učestvovali na sahrani i stigli smo na vreme.

Veoma sam ponosna što sam uspela da završim misiju, a ne samo da učestvujem u njoj. Bilo je veoma važno da se doda još jedna osoba, iako ih je bilo mnogo iz celog Kosova, ali i da se završi misija, da im se pruži pomoć koju je pružila Đakovica. Uspela sam da dobijem potpis načelnika odeljenja Recaja, koji se i dalje nalazi na spisku nestalih, ali i gospodina Rifata koji je vodio Skenderjinu Komisiju solidarnosti, te dokumente imam i dan-danas. Pružila sam im [pomoć], učestvovala [na sahrani]. Povratak sa sahrane je bio užasan.

Posle sahrane zaustavljeni smo na skretanju kod Drinskog mosta, tu su zaustavili oba naša automobila, jer kada smo stigli na raskršnicu u Klini, želeli smo da uzmemo kola i idemo u Đakovicu. Bilo je oko 23 sata, ponovo smo išli kroz sela da se vratimo. Kada smo stigli tamo nas je zaustavila policija i isti ljudi su nas zaustavili na putu do tamo i znali su gde smo. Pretresli su i nas i moju torbu, znala sam da imam pismo sa potpisom i dokaze o pomoći koje smo poslali i znala sam da će me tamo ubiti. Ali, na sreću, bacili su sve moje stvari na zemlju i pismo se nije moglo videti.

Stavili su nas uz vozilo sa automatskim puškama uperenim u vrat. Momci iz Foruma mladih su bili u prvom autu, odveli su ih i poslali u policijsku stanicu i tamo ih držali 24 sata. U međuvremenu, držali su nas nekoliko sati, zaglavljene na putu, nisu nas pustili. Ispitali su nas. Toliko su nas tukli i mučili i ostavljali na putu, nisu nam dali da hodamo, “Ovde ćete umreti.” U tom trenutku, jedan od mojih kolega aktivista je rekao, “Imate li Boga? Da li imate porodicu? Šta sad hoćeš od nas? Muškarci smo, šta imate više? Ja imam Boga, imam porodicu, imam naciju,” [drugi je rekao] “Sad će nas ubiti,” [rekla sam] “Neka nas ubiju, bar ću imati privilegiju da postanem nacionalna heroina.” Bilo je to inspirativno za mene, jer sam znala da zapravo neću postati heroina. Srbija nije htela da od mene napravi heroinu, htela je da od nas napravi žrtve ili kolaboracioniste.

Tu su nas dugo držali i sigurno su u jednom trenutku dobili naređenje da nas puste, tukli su nas, mučili, a dali su nam samo dvanaest minuta da stignemo u Đakovicu, što je bilo nemoguće. Ali čim smo bili blizu ulaza u Đakovicu u blizini vinskog podruma, čekao nas je drugi policijski tim. Bio je to užasan trenutak, ne znam kako smo se izvukli živi. Sve su nas tukli...

Anita Susuri: Ponovo?

Mevljude Mezini Sarači: Ponovo, i držali su nas tamo, pucali bi iz pušaka u vazduh. I nismo znali da li će meci pasti na nas ili će pucati direktno na nas. Uplašili su nas, bili smo prestravljeni. Sada ne mogu reći da sam bila veoma hrabra. Stajala sam uspravno, ali sam se naravno uplašila, kao što bi bilo koja osoba u ovako teškom trenutku. Nije se radilo o tome da li ću živeti ili umreti. Ali, ta aktivnost je bleдела. Jer ako vođa bude ubijen, aktivnost bleđi za druge, oni ne bi bili motivisani jer niko nije želeo smrt. I tu su nas držali oko dva sata, nakon dva sata dobili su poruku koju smo mogli čuti preko njihovih radio prijemnika, “Oslobodite tu grupu jer imamo jednu drugu. A ova druga grupa će biti taoci dok ne uhvatimo još jednu.”

Ali, to se nije dogodilo. Pušteni smo. Sutradan su pustili i drugu grupu, ali su pratili naše aktivnosti. Vratila sam se kući oko 2.00 sata, jer su nas dugo držali. Mislila sam da ću zateći sve kako spavaju. Imala sam ključeve u torbi, ali nisu više bili tu jer kada su mi ispraznili torbu i bacili ih, moji ključevi su se izgubili. Ali, srećom, vrata su se otvorila i ja sam polako ušla u kuću da nikoga ne probudim. Kada sam ušla u dnevnu sobu, čekali su me suprug Agim i ćerka Rezarta. I nisam ništa rekla jer nisam imala volje da svojoj deci kažem da su me tukli i mučili i da ih uplašim.

Rekla sam Agimu, “U redu je. Veoma sam mirna, ali mi treba samo lek protiv bolova jer sam umorna, hodala sam sve vreme.” Imala sam bolove od batina. A onda me je Agim pitao, “Želiš li čaj ili kafu?” I to neću zaboraviti. I to je podrška. Nije bilo vreme za čaj ili kafu jer posle terora u Likošanu i tog povratka, nije mi bilo važno da utolim žeđ čajem ili kafom, jedino je bila važna podrška muža i dece. I molila sam Rezartu da ode na spavanje, da se smiri, jer sam dobro, nisam imala problema. U tom trenutku sam sa Agimom više komunicirala našim očima, da situacija nije dobra i da se sve može očekivati. Ali, Agim mi nikada nije rekao da se smirim (svoj aktivizam). Iako čak i da mi je rekao, ne bih stala. Ali, mogu samo da mu zahvalim što me je podržao. Sledećeg dana sam nastavila sa rutinskim aktivnostima, a ubrzo nakon toga se dogodio napad na Prekaz.

Peti Deo

Mevljude Mezini Sarači: Na dan napada na Prekaz, vraćala sam se sa jedne naše aktivnosti koju smo radili dan ranije u Prištini. I te noći, ja i još jedna članica Foruma žena, zapravo zamenica direktora, Ganimete Šala [Ganimete Shala], prespavali smo kod moje sestre u Bregu i Diellitu [kvart] jer nije bilo dostupnog prevoza u kasnim satima. Ujutru, kod skretanja, onog istog, jer je bila barikada, skretanje koje može da vas uputi u Klinu, Peć ili Đakovicu, to je skretanje koje spaja tri grada, zaustavila nas je srpska policija.

Još nismo znali šta se desilo u Prekazu, nismo imali informacije. Pretresli su nas u crnim rukavicama, izveli su nas iz autobusa, tukli su vozača autobusa kundakom. Ali, nisu ništa našli jer smo učestvovali u nekoj aktivnosti i nismo imali dokumente sa sobom. Jedva su nas pustili da odemo u Đakovicu. Kada smo stigli u Đakovicu, primetila sam da su moj muž i deca tužni. Rekao je, “Jesi li čula? Bio je napad u

Prekazu,” rekla sam, “Ne, nismo čuli za Prekaz. Ali, dogodio se još jedan napad na naš autobus i ometali su nam putovanje, zbog njih smo zakasnili.”

Onda sam odmah otišla u kancelariju Demokratske lige i mobilisali smo žene, ljude. Videla sam opštu mobilizaciju, ali je bila i panika. Prodavnice su počele da se zatvaraju, a srpska policija ih je već zatvarala da bi mogla da progoni vlasnike prodavnica. Ljudi su počeli da kupuju hranu na veliko, oni koji su to mogli da priušte. Ali oni koji nisu mogli, zbunjeno su izašli na ulice. Naša dužnost kao aktivisti je tada bila da izađemo na teren i smirimo ih, “Nema krize, Đakovica ima rezerve, mi smo organizovani.” I odmah nakon napada, sve političke stranke i humanitarna udruženja organizovale su i formirale Opštinsko veće za hitnu pomoć, na inicijativu Republičkog saveta za hitne slučajeve.

To nije bilo novo za mene jer sam ja bila direktorka Opštinskog saveta za solidarnost i samo sam to preuzela kao dodatnu dužnost. Ali druga je bila malo osetljivija jer je moja dužnost bila da pomognem Oslobođilačkoj vojsci²¹ i da pomognem sbrinjavanju raseljenih ljudi. Jer kada je počeo rat u Prekazu, oblast Đakovice je bila u ratu, ljudi su se razbežali, isterali su ih sa Košara i isterali su ljude iz svih drugi sela a oni su bili u Đakovici. Sada su postojale veće dužnosti, veće obaveze dok nismo mogli da pošaljemo mrtva tela njihovim porodicama, bio je veliki broj njih a srpska vojska je odlučila da ih zakopa u masovnoj grobnici i da im se izgubi svaki trag.

Neprekidno su radili u Prištini. U to vreme, Dr Ibrahim Rugova, predsednik DLK²² i predsednik Republike Kosovo, zajedno sa Fehmi Aganijem²³ i Redžepom Đerđijem [Rexhep Gjergji], preuzeli su na sebe akciju i tražili su od nas u Đakovici da obezbedimo kovčege, jer Đakovica od ranije ima tradiciju da sharanjuje ljude u kovčezima. Bilo je više zanatlija koji su pravili kovčege, ali i opštinsko preduzeće Çabrat. Prva dužnost, prvi poziv bio je za mene. Kao predsednica [Opštinskog veća za solidarnost], aktivistkinja. Tokom razgovora koji sam imala sa profesorom Aganijem, rekao je. “Razgovarali smo sa Međunarodnim crvenim krstom. Međunarodni Crveni krst ima obavezu da vas prati do trenutka kada isporučite kovčege i na povratku,” “U redu.” U tom trenutku nismo imali vremena za razmišljanje. Cilj je bio da se ne izgubi trag. Nije bilo vreme za bol ili žalost, ali bilo je vreme za pokret.

A onda jedan od aktivista, Hajdar Aga, njegov brat je bio vozač velikog kamiona i pozvao je svog brata Čemail Hajdar Agu [Qemail Hajdar Aga], koji je preminuo, i rekao mu: „Moraš ići u Drenicu i transportovati kovčege.” Naravno da je prihvatio jer je to bila plemenita misija. Kovčege nisam obezbeđivala sama, već sa rukovodstvom Demokratske lige u saradnji sa svim šefovima odeljenja, sa

²¹ Oslobođilačka vojska Kosova (OVK) je bila albanska gerilska paravojna organizacija koja je zahtevala odvajanje Kosova od Savezne Republike Jugoslavije i Srbije tokom 1990-ih.

²² Demokratska liga Kosova. Prva politička partija Kosova, koju je 1989. godine, kada je ukinuta autonomija Kosova, osnovala grupa novinara i intelektualaca. DLK je brzo postala partija-država, okupljajući sve Albance, i ostala jedina partija do 1999. godine.

²³ Fehmi Agani (1932 - 1999) je bio sociolog i političar na Kosovu koji se smatrao vodećim misliocem i političkim strategom Demokratske lige Kosova (DLK) 1990-ih. Predstavljao je DLK u međunarodnim pregovorima pre rata na Kosovu 1998–1999, ali je ubijen tokom rata.

drugim političkim partijama. Neki su to radili voljom, neki silom, jer su se neki uplašili da daju kovčege. Policija bi pratila ljude koji su ih pravili, zanatlije. Ali uspeći smo da obezbedimo tačan broj kovčega i da odemo u Drenicu.

Pre nego što smo napustili Đakovicu, u dvorište opštinskog preduzeća Çbrati je došao auto iz Demokratske lige Kosova. Prof. Dr Edi Šukriju je bila u tim kolima, ona je bila direktorka Foruma žena, tamo je bio i prof. dr Fatmir Sejdiu,²⁴ koji je u to vreme bio sekretar DLK, bila je i Rama Buja [Ramë Buja], članica vođstva DLK i vozač Imer Rečica [Imer Reçica]. Dakle, svi oni su bili u kolima Demokratske lige Kosova. Sa njima je bio Međunarodni crveni krst, sa predstavnikom Crvenog krsta i bio je jedan prevodilac iz Prizrena koji je radio sa Međunarodnim crvenim krstom u to vreme.

Stavili smo kovčege u kamion i odlučili smo da krenemo, u pratnji automobila Međunarodnog crvenog krsta, koji je na osnovu međunarodnih konvencija sklopio humanitarni sporazum sa automobilom Demokratske lige. U međuvremenu, Ćemail Hajdar Aga i ja smo bili u kamionu. Bili smo dvoje ljudi koji su se prvi put sreli. Nisam ga ranije viđala jer je bio preduzetnik i imao je druge dužnosti, ali njegov brat je bio istaknuti aktivista. Molila sam Ćemaila, rekla sam, “Zapaliću cigaretu i idemo na težak put, volela bih da zapalim cigaretu,” rekao je, “Zapali, ali otvori prozor,” rekao je, “Imam problema sa srcem,” rekla sam, “Samo ću zapaliti,” povukla sam dim samo dva puta, bilo mi je kao da mi pravi društvo i bacila sam cigaretu napolje. I posle nismo rekli jedno drugom ni reč jer se nismo poznavali, ali nije bilo ni mesta za reči.

Prošli smo jednim delom puta i kada smo stigli u Komoran, tamo je bio užasan punkt na putu Đakovica-Priština. Policijske barikade, vreće peska, mreže, tenkovi, paravojska, policija. Strašno! Zaustavili su automobile DLK i Međunarodnog crvenog krsta, a naravno i nas. Crveni krst im je rekao da ćemo završiti humanitarnu akciju, dobili smo dozvolu od nadređenih bivše Jugoslavije i tako dalje. Ali, srpska policija im je rekla, “Srpska država je odavde glavna. Od ovog trenutka skrećete levo i idete u Drenicu, tamo je zadužena organizacija paravojskih formacija. Nema komandi. Srpska vojska i policija nisu nadležne na tom području. Dakle, na vama je.”

Predstavnik Međunarodnog crvenog krsta je izašao iz auta, tražio je i od nas da izađemo, ali policija nam nije dozvolila. Prišao je prozoru, mislim prozoru kamiona, i rekao, “Nisam došao da umrem na Kosovu, došao sam ovde da obavim posao i imam mnogo drugih poslova. Pratio sam vas do ovde, nema sigurnosti nadalje. Ja se povlačim, vi odlučujete sami.” Rekla sam... Prof. dr Fatmir Sejdiu i Edi Šukrije su pitali, “Šta ćemo da radimo?” “Idemo.” I bili su odlučni, “Idemo.” Zaustavili su auto DLK i on se vratio nazad. Pitali su nas, “Hoćete li nastaviti?” Rekla sam, “Da, hoćemo,” nije bilo drugog načina, otišli smo tamo da završimo misiju. A onda je naš kamion krenuo...

Anita Susuri: Bili ste samo vi i...

²⁴ Fatmir Sejdiu (1951) je kosovsko-albanski političar. Bio je vođa Demokratske lige Kosova (DLK) i bio je prvi predsednik Republike Kosovo.

Mevljude Mezini Sarači: Ja i Ćemail, da. Automobil je krenuo, dok se auto DLK vratio nazad jer su našli drugu stazu, postojale su staze kao sporedni ili tercijarni putevi. I oni su nam se pridružili oko osam ili devet kilometara kasnije, nakon što smo se razdvojili, kroz sela i oni su nam se ponovo pridružili. Zajedno smo otišli do mesta gde su stavili tela, u sklonište prijatelja porodice Jašari, a na vratima nas je sačekao profesor Zekerja Cana²⁵ i poljubio je mene i vozača Hajdar Agu u čelo. Rekao je, "Neka vam je sudbina uvek naklonjena," bilo je kao da je duhovno oslobođen.

Svi smo se sreli zajedno. U tom trenutku nije bilo mnogo ljudi, jer bismo se sklanjali, a srpska policija nam je čim smo stigli rekla, "Imate 15 minuta da se vratite. Brzo istovarite kovčege." Svi smo se pokrenuli i istovarili kovčege. Profesor Zekerija Cana je meni i Edi rekao, "Odaćemo počast." Najveći i najteži deo moje misije je bilo odavanje počasti. Zato što sam sve te ljude videla ranije kada smo posetili porodicu Jašari. Videla sam tu decu, kako su nas dočekali, bili su živi, lepe devojke i momci kovrdžave kose, sa tim lepim očima. A meni je bilo strašno biti pred tom decom koja su postala mučenici za slobodu Kosova i da im odam počast. Nisam mogla da nađem utehu, ni reči.

Nastavili smo da odajemo počast do kraja i vratila sam se legendarnom komandantu Ademu Jašariju. Prvi put sam ga srela, prvi put sam srela Hameza Jašarija, jer sam *bac* Šabana već sreo dok je bio živ. Adem Jašari je bio džin, veliki, kao da je još uvek živ. Njegova figura je bila neoštećena jer se mnogo pričalo da su uništili ovo ili ono. Njegova figura je izgledala kao da je živ, a ovde je imao metak {pokazuje na njeno grlo}. Ništa više nismo znali jer smo videli samo njihova lica. Ali mi je ostala slika te nevine dece, ubijena su i ostala su nasmejana. Njihov osmeh, nadala sam se da će se probuditi, kao da spavaju.

Te devojke sa stvarima koje su stavljale na glavu, da bi popravile kosu, bile su u obliku srca, jagode i trešnje. Još su imale ispletene kose. Ali, videla sam i spaljena tela. Bilo je dve torbe sa spaljenim delovima tela, neidentifikovanih tela za koja nisam siguran da li su pregledi do danas završeni, verovatno jesu. Ali, postojao je... miris iz spaljenih tela bio je užasan, bolan, tužan, nema reči da se to opiše. A onda su aktivisti počeli da razmišljaju u kom pravcu... nismo imali vremena, 15 minuta, morali smo nazad sa kamionom. Edi Šukrije me je molila, "Pođi sa nama u Prištinu. Pođi jer..." "Završila sam svoju misiju, moram da se vratim u Đakovicu, imam druge stvari da radim." Uplašila se jer je kamion tada bio u opasnosti. Ali to je bila moja obaveza, bila sam talac svoje dužnosti. Morala sam da završim tu akciju do kraja.

Vratila sam se sa gospodinom Ćemailom Hajdar Agom bez reči. Niko od nas nije imao šta da kaže. Videli smo užas i ne znam da li postoji veći teror. Rekla sam direktorki Foruma žena Edi Šukrije da moram da se vratim i naravno da sam se vratila. Tada je naš put nazad bio neizvestan, jer bi nam se srpski zločinci osvetili nakon što smo završili naše misije. Bili smo na putu i blizu tog skretanja u Dolcu

²⁵ Zekerija Cana (1934-2009), istoričar. Član Saveta za odbarnu ljudskih prava i sloboda, takođe i vođa kampanje Pomirenja krvnih osveta.

[selo] koje vas vodi u Đakovicu, tako da smo imali još oko 25 kilometara do Đakovice, zaustavila nas je srpska policija. Izvukli su nas iz kamiona i počeli da ispituju vozača i obojicu su tukli kundakom. Pitali su nas, "Gde ste bili?" Morala sam da kažem istinu jer je dr Fehmi Agani, akademik Fehmi Agani rekao, "Dobili smo dozvolu preko Međunarodnog crvenog krsta i ova misija je poznata širom sveta. To je dostiglo međunarodne razmere i mi smo bezbedni." Rekla sam, "Znaš gde smo bili, znaš. Imali smo dozvolu i..."

U tom trenutku nisu mogli da nas spreče da odemo tamo pa su se osvetili nama dvoma jer smo uhvaćeni kao dve žrtve. Toliko su nas tukli da je vozaču bilo teško da nastavi da vozi kamion. Nastavili smo put nazad bez razgovora. I kamion me je odvezao u kancelarije Demokratske lige da prijavim da sam završila misiju. Ali, nažalost vrata su bila zaključana jer je bilo kasno. Morali su da zaključaju vrata jer taj kraj nije bio bezbedan noću. Ali, preko naših fizičkih mehanizama i poziva, javila sam im i vest je primljena. A onda je došlo do nepravde jer je objavljena vest da je poslata iz Đakovice, Đakovica ne može da prenosi vesti. Đakovica je grad koji se sastoji od građana, zgrada i drugih delova, ali postoje pojedinci koji mogu da šalju poruke. Nije dobro skrivati istinu.

Bila sam javna ličnost, aktivistkinja, bila sam šefica Foruma žena [odeljenja], članica rukovodstva Foruma žena Kosova, imala sam sve te dužnosti i navikla sam da me ispituju. I zaboravila sam na strah, nije da sam bila hrabra već nisam imala vremena da se plašim. Kroz par reči, "Đakovica je poslala kovčege," nije važno da ih je Đakovica poslala. Ali to su bili Mevljude Sarači i Ćemail Hajdar Aga, a verovatno ste i vi to iskusili, ali ima i onih koji svakodnevno slušaju laži. Žao mi je porodice Jašari, žao mi je svih članova porodice koji su ubijeni i onih koji su danas živi i to sam morao da pomenem. Ali, istina ostaje istina, uvek se moramo podsećati. Dok ljudi duboko ne shvate istinu. Porodica Jašari nije platila kovčege. Ako je neko primio bilo kakvu uplatu, on je to zloupotrebio. Kovčege je platilo Opštinsko veće za hitnu pomoć, zajedno sa Finansijskim savetom, koji je radio kao državne institucije.

Kovčege su poslali Mevljude Sarači i Ćemail Hajdar Aga. Kao što sam pomenula, u kolima Demokratske lige je bila direktorka Foruma Edi Šukriju, prof. dr Fatmir Sejdiu, bili su Rame Buja i Imer Rečica, i to je istina. Dakle, sada da se ljudi hrane neistinitim stvarima, to nije u redu, jer to nije dobro za porodicu Jašari, legendarnog komandanta, žensko herojstvo, decu, muškarce koji su se borili sa čitavom vojskom. Dakle, osećam moralnu obavezu da kažem sve istine. Rekla sam da nisam stigla da budem deo Hleba za Drenicu [marš], zaustavili su nas. Ali ne mogu reći da nisam poslala kovčege, jer je to istina. Tu su fotografije, spisi, svedočanstva.

Anita Susuri: Bilo je 46 kovčega, tako?

Mevljude Mezini Sarači: Ne, bilo je 86 kovčega.

Anita Susuri: 86?

Mevljude Mezini Sarači: Da. I vratili smo se kući, mislim te večeri. Kod kuće nisu imali nikakve informacije. Ćemail Hajdar Aga je otišao svojim putem, ja sam ostala u kancelariji DLK. Jedva sam stigla kući jer je bilo 1500 metara i bilo je kasno, bilo je rizično jer bi svakog koga bi zatekli napolju hapsili, ali ja sam stigla kući. Kada sam stigla kući, videla sam da mi je muž budan i uznemiren. Rekao je, “Sahranili su porodicu Jašari.” Beograd je preneo lažnu vest da su sahranjeni, i pokušali su, počeli su, ali su ih opstruirali aktivisti koji su pregovarali da budu sahranjeni sutradan.

Dakle, poslala sam te kovčege 9. marta, a datum sahrane je određen 10. marta [1998]. Nisam mogao da učestvujem u sahrani jer su nas vratili i nije bilo šanse da ponovo odem tamo. Ali, ja sam bar završila svoju misiju, onu koja mi je dodeljena. Nisam imala hrabrosti da kažem Agimu da sam ja poslala kovčege, jer sam se plašila da će me policija pratiti i da će doći na naša vrata i da ću morati da mu kažem istinu. Ali, u jednom trenutku sam mu rekla: “Agime, molim te, ne slušaj ove vesti,” rekao je, “Ali oni kažu...” “Došla sam iz Drenice, sahrana će biti sutra. Ako uspemo da idemo sa aktivistima, idemo, ako ne, ja sam svoje uradila.”

Nekako mi nije verovao. Rekao je, “Otišli ste u Drenicu i vratili se,” nije bilo moguće otići i vratiti se. Rekla sam, “Verovao ili ne,” [On je rekao] “Nije da ti ne verujem, ali ne verujem svojim očima,” “Da li je to istina? Vratila si se živa.” “Da,” rekla sam, “vratili smo se živi jer su nas naterali da se vratimo za 15 minuta.” I sada nisam sigurna da li se sećam imena svih aktivista koje sam tamo srela, ne mogu da se setim svih imena iako se osećam kao da ih sada vidim. Ali, moram da pomenem Ajnišahe Šalu Halimi [Ajnishahe Shala Halimi], Baškima Eminija [Bashkim Emini], njegovu suprugu, pominjem ljude koji su bili tamo, Anton Nokaj, bio je Redžep Đerđi [Rexhep Gjergji], bilo je još nekih članova rukovodstva, ali ne toliko koliko oni tvrde danas. Dakle, dežurno, po pozivu, i uz mogućnosti.

Verujem da je celokupno stanovništvo Kosova htelo da bude tamo, ali nije bilo moguće. Barem su bili prisutni ljudi koji su trebali biti tamo. Ali tamo sam srela delegaciju Mališeva, gde su bila dva novinara, Cen Desku i Jusuf Bitići [Jusuf Bytyqi], imam Fetah Bekoli [Fetah Bekolli]. Imam Fetah Bekoli je bio prisutan na sahrani. Možda je bilo i drugih, ali mogu da pomenem samo one koje sam videla. I bio je veoma srećan kada smo ja i Ćemail Hajdar Aga stigli sa kovčezima, jer sam Fetaha Bekolija poznavala kroz aktivnosti. Ranije je bio veoma aktivan. Bio je imam u opštini Đakovica, u selu... u selu blizu Đakovice, u Rogovu u Hasu. Ali, bio je istaknuti aktivista. Pored verskih obreda, obavljao je i sve druge aktivnosti i bio je mobilisan u Oslobodilačku vojsku Kosova.

Tako je Fetah i u nekoliko slučajeva izneo istinu. I on je mnogo doprineo sahrani porodice Jašari, ali i ljudi koji su učestvovali. Nakon što sam se vratila, posao mi je bio težak, iz dana u dan sve teži. Bilo je potrebe za hranom, skloništem, odećom, lekovima, lekarskim pregledima, sve za porodice koje su do mog zatvora dostigle 16 hiljada, bili su iz raznih mesta, ali iz regiona đakovačkih sela gde je bilo tuča. Svi su dobili stanove za 40 minuta. Bilo je porodica koje nisu imale šanse, čekali bismo na periferiji grada. Došlo je do vanredne mobilizacije.

Bile su dve sveske pune beležaka, jedna za prihode, druga sa porodičnim rezervama, zalihamu hrane. Bilo je bezbroj automobila koji su se dobrovoljno javili da prevoze porodice. Bilo je lekara; Hitna pomoć Majka Tereza je mobilisana da prima posete. Ne znam da li je nešto falilo, Đakovica je bila kao telo, sve je funkcionisalo odlično i naravno bila sam aktivna bez rasporeda. Mi smo snabdevali Glođane, snabdevali smo Jablanicu. Sama sam otišla u Jablanicu i poslali smo ceo kamion hrane, gde je bio ratni front. Iz Rugove iz Hasa, zamenica šefa Foruma žena, Ganimete Šala [Ganimete Shala], sa drugim aktivistkinjama, poslala je [zalihe] u Likoč gde je bila jedna lokacija. Zajedno sa raznim aktivistima slali smo lekove, hranu i odeću u Reka e Keqe. Šta god je bilo potrebno. Dakle, Oslobođilačkoj vojsci nije bila potrebna pomoć, ali su im bile potrebne zalihe i mi smo to pružili. U međuvremenu je građanima bila potrebna pomoć jer su raseljeni.

Tada je bilo više aktivnosti, povećao se broj aktivista, imala sam više obaveza, obim aktivnosti se suzio jer sam bila otkrivena i praćena na svakom koraku. Ispred mojih vrata stajao je Srbin sa kariranom jaknom koji je ostao ispred prodavnice u kojoj su se prodavali plastični proizvodi. Stalno je snimao mesto, svaki pokret, a srpska policija je imala informaciju. Ali bilo je i drugih saradnika koje nisam poznavala. I otišla sam u Prištinu 31. maja, došla sam ovde i otišla da posetim kancelariju Međunarodnog crvenog krsta i tražila da se oslobodi nekoliko aktivista koji su bili zatvoreni u Đakovici pre mene, otišla sam kao deo zvanične delegacije. Tog dana sam imala sastanak u američkoj kancelariji, gde sam se sastala sa zvaničnicima te kancelarije i tražila sam da Amerika razume jer je Đakovica bila u haosu, celo Kosovo, ali moja obaveza je bila Đakovica.

Tog dana smo imali još jedan sastanak sa rukovodstvom Foruma žena u Prištini, u kancelariji DLK, gde je sada muzej, Predsednikov Dom [Nezavisnosti]. Sastanak je završen i rekla sam im da je Forum žena u Đakovici odlučio da se 1. juna, na Dan dece, održi veliki protest žena Đakovice ispred policijske stanice u Đakovici sa sloganom, "Okončajte rat, oslobodite političke zatvorenike." To je bila poslednja noć i sutradan sam morala da organizujem protest. Bilo je raznih međunarodnih medija, jer su sleteli na Kosovo i ja sam dala izjavu za oko pet-šest televizijskih kuća i međunarodnih agencija da će, "Sutra u 11:00 biti protest u Đakovici." Informacija se proširila i vratila sam se te noći.

Kada sam se vratila te noći, imala sam nekako loš predosećaj i rekla sam svom mužu, "Agime," rekla sam, "bilo bi bolje da su tebe odveli u zatvor umesto mene," rekla sam, "jer ja već mogu da vidim zatvorska vrata," upitao je, "Zašto?" Rekla sam, "Trenutno, svaki momenat je za mene korak bliže zatvoru," jer sam radila toliko aktivnosti javno, a da se nisam skrivala i svuda su me pratili. A on je rekao, "Ni ti, ni ja. Ne brini! Imaju ljude koji su važniji od tebe i mene." Ali već sam osećala taj užas u sebi. Sutradan sam krenula, obukla sam svoju odeću za teren. Nosila sam odelo sa kaiševima, obula sam još neke sportske čizme. Nosila sam deblju odeću jer sam znala da će nas tući. Mislila sam, kada me udare, ova odeća će me zaštititi. Ali odeća te ne može zaštititi, ništa te ne može zaštititi od batina.

Došla sam do vrata i htela sam da se pozdravim sa Rezartom, mojom najstarijom ćerkom, a ona je pitala, "Mama, gde ćeš tako? Moraš da izgledaš kao žena, zašto se ne obučeš kao žena i ne vodiš taj

veliki protest? Cela Đakovica i okolna mesta su mobilisana, a ti nosiš ovo.” Bila sam u dilemi da li da joj kažem. Mislila sam da će se uplašiti i osećati slabost, jer svako dete oseća bol zbog svoje majke. Rekla sam, “U redu, šta da obučem danas?” I izabrala mi je elegantnu odeću, mislim, svečanu odeću, a ja sam obukla neke elegantne cipele, ne udobne, i izgledala sam kao žena. Zaista sam izgledala kao žena dok nisam krenula (smeje se).

A onda sam htela da idem u kancelariju DLK u Đakovici. A moja ćerka Valmira nije htela da me pusti, “Idem s tobom.” “Zašto? Uvek sam išla sama.” “Idem s tobom.” Išla je sa mnom do nekog trenutka i rekla sam joj, “Vrati se!” Čvrsto me je držala i zagrlila. I Pranvera, moja najmlađa, imala je devet godina, pozdravila sam se i sa njom. Diamand je već otišao u školu, a sa Heroinom sam se pozdravila kod kuće.

Agim je otišao da završi neke druge poslove, jer je u to vreme vodio depozitar saveta za vanredne situacije, depozit koji je snabdevao Oslobođilačku vojsku. I imao je svoj posao. Čim je otišao odatle, zaustavio ga je neko na biciklu i rekao, “Agime, uhapsili su tvoju ženu.” U stvari, čim sam stigla u kancelariju DLK. Posle nekoliko trenutaka došla je delegacija iz podsektora Skivijan da zatraži pomoć za porodice. Onda sam pozvala neke radne organizacije koje su prodavale brašno i rekla sam im da Skivijanu daju brašno pošto su bliže i da im ga pošalju jer bi aktivisti mogli biti zaustavljeni i uhapšeni.

Dok smo razgovarali, dva policajca u civilu su došla do ulaza u prostorije Demokratskog saveza u Đakovici. U tom trenutku je tamo otišao vozač Fatos Efendija i rekli su, “Mevljude Sarači.” Fatos je prebledeo i došao je do stola gde smo razgovarali sa aktivistima i rekao, “Mevljude, traže te,” rekla sam, “U redu,” rekla sam, “Ostaviću torbu kod tebe, Fatose,” jer je u mojoj torbi bilo pismo u kojem je bilo 200 raznih stvari, lekova, potrepštine za Oslobođilačku vojsku. Samo što sam ih dobila od Fehmi Vule da pošaljem u Prištinu i snabdeвам ratni front. Na sreću, setila sam se da imam taj spisak na četiri papira veličine A4 i ostavila sam ga kod njega. Rekla sam, “Molim vas, sakrijte ovu torbu i pošaljite je Agimu kući,” rekao je, “U redu.”

Uzela sam ličnu kartu i izašla. Oči su im bile širom otvorene, bili su u civilnim uniformama. Jedan od njih je izvadio karticu i rekao, “Ovlašćeni smo da vas uhapsimo,” ja sam rekla “Ne, doći ću sama, nema potrebe da me hapsite,” rekao je, “Naša je obaveza da vas odvedemo.” I tamo su me uhapsili, stavili su mi lisice. Lisice nisu bile moj problem, niti zatvor, ali šta bih ja uradio sa protestom koji je mobilisao sve žene Đakovice, i tada je protest ugušen od početka. Bila sam u zatvoru. Poslali su me u policijsku stanicu u Đakovici u mračnu i prljavu sobu, a zidovi su imali mrlje od krvi. Brutalno su me tukli kundacima i nogama, svojim borbenim čizmama. A onda bi me liftom odvezli u kancelariju na četvrtom spratu i postavljali mi razna pitanja. Ali, samo bi postavljali pitanja jer im ništa nisam rekla. Ali sve vreme sam razmišljala šta se desilo sa protestom napolju. Molila sam Boga da druge žene ne budu uhapšene. Ali, moja želja je bila da se protest nastavi.

Nažalost, nije jer je strah pobedio, ali Srbija je ugušila protest jer je bilo hrabro protestovati ispred policijske stanice. Policija je bila kriminalac, a mi smo imali ruke u džepovima. Ali, bilo je hrabro i

odlučno. Srećom, tog dana niko drugi osim mene nije bio zatvoren. A onda o delu kada su moja deca bila obaveštena o meni, to je bilo strašno. Oni su to sami objasnili, oni mogu bolje da govore o tome, ali ja mogu da govorim samo o sebi. Bila sam više duhovno slomljena nego što sam osećala fizičku bol. Zato što su, duhovno, prekinuli moj aktivizam. Želela sam mnogo da doprinesem, nisam nedostajala samo mojoj porodici i deci, već je za mene Kosovo bilo moja velika porodica.

Bila sam u maloj prostoriji gde su temperature bile minus 15 ili 16 stepeni, bilo je stvarno hladno. I napolju je bilo malo hladno, ali unutra u tim sobama, u tim ćelijama. Nosila sam zaista tanke čarape i onu svečanu odeću i imala sam osećaj kao da sam prekrivena tankim komadom papira. Drhtala sam, imala sam temperaturu jer od batina nisam znala ni kakvo je vreme.

Anita Susuri: Bio je prvi jun, tako?

Mevljude Mezini Sarači: 1. jun. A ja sam imala svoje cipele, sestra mi ih je ranije slala preko agencija, a ja bih jednu cipelu izula i sela na nju kao na stolicu. Ali noga bi mi utrnula bez cipele. Onda kada bi mi se smrzla desna noga, navukla bih cipelu i skinula onu sa leve da bih mogla da sednem na drugu. Ruke bi mi se smrzavale. Vilica bi mi se smrzavala. Bilo je hladno. A onda bi bilo vruće jer bi došli i odvukli me na sprat i tukli. I tamo su me tukli.

Dva policajca i komandir stavili su mi bombu na glavu. I na silu su mi donosili hranu da jedem. Nisam prihvatila hranu. Smrt bi mi tada bila bolja, zašto bih živela? Lakše je bilo umreti nego biti mučen. I donela sam odluku. Čak i po prirodi, ali i otkako sam rođen, ja sam tip osobe kojoj niko ne može slomiti moju odlučnost. Mogu mi uzeti sve drugo, čak i život, ali ne i moju odlučnost. I ništa nisam prihvatila. Nisam im pričala o aktivistima koji su saradivali sa mnom, o poljima na kojima smo radili. Ponašala sam se kao domaćica koja kuva i brine o porodici, ali oni su imali informacije.

Četiri dana i četiri noći su me nemilosrdno tukli u Đakovici. Prema pravilima, imali su pravo da me zadrže samo 72 sata, ali su me zadržali još jedan dan. Nisu mi dozvolili da kontaktiram svoju porodicu i četvrtog dana su me poslali u zatvor u Lipljanu. Bila sam u oklopnom vozilu, ali sam znala...

Anita Susuri: Da li ste znali gde vas šalju? Šta se dešavalo?

Mevljude Mezini Sarači: Ne. Mislila sam da me šalju u Srbiju, ali i taj je bio srpski zatvor pa je bilo isto. Ako su ga vodili Srbi, to je bio isti, zatvor smrti, najstrašniji istražni zatvor na Kosovu. I poslali su me tamo. Čula sam kako govore, "Trebalo je kazniti u zatvoru," ali ništa više. Na putu do tamo čula sam pucnje, rat se nastavlja na raznim mestima, a nisu mogli da me pošalju u Lipljan, pa su me poslali u zatvor u Prizrenu. Zatvor u Prizrenu je negde na ulazu u grad, u blizini, svi znate gde je prizrenski sud.

Hteli su da me ostave tamo jer su srpski policajci bili u opasnosti, njihov život je bio u opasnosti od Oslobođilačke vojske. Nisu bili zabrinuti za mene. Ali, Prizren me nije prihvatio jer su rekli, "Nemamo

ženski zatvor.” I rekli su ovoj dvojici policajaca, “Ona ostaje u autu i morate je poslati tamo.” Tamo sam ostala dva sata u oklopnom vozilu sa rešetkama, gde su prolazili drugi građani, ispitivali su ih, ali i slučajne građane. Svi bi me gledali, naravno da nisu mogli da me identifikuju, ali su mogli da kažu da je neko unutra. Na putu do zatvora vezali su mi i ruke i noge da ne bih pobegao. Ali, ja sam bila nenaoružana žena, pretučena, iscrpljena, gde sam mogla da pobegnem.

Međutim, razmišljala sam dok sam čula pucnje, molila sam Boga da neki vojnik ubije dva policajca i da se pridružim Oslobođilačkoj vojsci. Ali na osnovu sugestija koje su dobili, informacija iz baze, skrenuli su u drugom pravcu i sporednim putevima uspeli da me odvedu u zatvor u Lipljanu. Ne znam kojim putem su išli jer sam bila zatvorena unutra i nisam mogla da vidim put, ali kada sam bila na ulazu u zatvor sa lancima oko nogu i ruku, ostavili su me da se mučim na vratima i da drugi zatvorenici vide kako me dovode.

Šesti Deo

Mevljude Mezini Sarači: U zatvorskom dvorištu je bilo cveća, jer su zatvorenike koristili za rad na dvorištu, pa su mogli da vide nešto lepo. Ovo je bila maska koju je koristila Srbija da bi pomislili da je i unutra cveće. I ja sam tako mislila, doveli su me u park, tukli su me i zatvarali u parku. Ali, to je trajalo samo dva-tri minuta dok nisam stigla na prijem u ženski zatvor u Lipljanu. Odmah sam se suočila sa tim strašnim srpskim gardistima, tim zločincima koji su svoju misiju izvršili na najteže načine. Ali, među njima je bio i jedan Albanac.

Tada nisam mogla da zamislim da bi jedna Albanka radila kao čuvar u zatvoru, to mi nije imalo smisla. I morala je da govori srpski da bi ostali funkcioneri razumeli jer je to tada bio jedini službeni jezik. A ja sam odbila da joj odgovoram, bila sam tvrdoglava. Molila me je, da bi mogla da vodi beleške, a ja sam mogla da odem u ćeliju i da se presvučem. Da nabavim zatvorsku opremu i da se nekako istuširam, jer četiri dana u drugoj ćeliji nisam ni jela ni pila, samo su me tukli. Sve sam odbijala. I pošto me je poslala u ćeliju, rekla je nekoliko reči na albanskom. Rekla je, “Ja sam Sanije, ja sam Sanije Bitiči,” [Sanije Bytyçi] rekla je, “žrtvovala sam sebe i svoju porodicu da bih pomogla političkim zatvorenicima. Ja sam zatvorena kao i ti, pokušavam da doprinesem nečemu.” Pogledala sam je ogorčeno i to nikako nisam mogla da shvatim i odbila sam. Insistirala je: “Molim te da me razumeš, tu sam za tebe.”

Prošlo je nekoliko dana, nisam želela da komuniciram ili bilo šta, ali sam kasnije shvatila. Ona je preko svojih mehanizama obavestila rukovodstvo DLK, a rukovodstvo je obavestilo moju porodicu da sam ja u zatvoru u Lipljanu. Jer moja porodica nije znala gde sam 17 dana, da li sam u Srbiji, ili u ćeliji u Đakovici, ili su me ubili. To je bila prva informacija koju mi je Sanije dala. Rekla je: “Razgovarala sam sa Naserom Osmanijem. Rekla sam Naseru i on je rekao tvojoj porodici i oni su poslali svoje pozdrave.” To je bilo dobro. Komunicirala je i preko moje sestre u Prištini i kada mi je donela istinite informacije od moje porodice, onda sam shvatila da je Sanije u zatvoru da nam pomogne i zaista nam je pomogla.

Ali nije mogla da zaustavi nasilje i teror koji smo proživljavali. Zatvor je zatvor. Srpski zatvor, istražni zatvor, užasan zatvor.

But, she couldn't stop the violence and the terror we experienced. A prison is a prison. Serbian prison, investigative prison, terrible prison. Bila sam bivša poslanica skupštine, direktorka Hitnog [veća], direktorka Foruma žena, na čelu vođstva. Imala sam stotinu pozicija koje vas nisu davale ime, već dužnosti i žrtvovanje. Zato sam bila prava osoba koju su morali da uhvate i onda su se ostala mučenja nastavila. Upoznala sam i tri studentkinje iz Prizrena tamo u zatvoru, Behare Tafalari [Behare Tafallari], Jehonu Krasnići [Jehona Krasniqi] i Leonoru Morinu. Sve tri su tek počele sa OVK, bile su deo medicinske pomoći, prva pomoć i uhvatili su ih kako to rade i bile su sa mnom u zatvoru.

I onda je i [Zahrije Podrimćaku](#) [Zahrije Podrimqaku] bila tamo dovedena iz Glogovca i nju su puno mučili. Fatmire Bošnjaku [Fatmire Boshnjaku] je dovedena mesec dana nakon mene, uhvaćena je kako pomaže u ratu. Bila je i Đike [Gjyke], ne sećam se njenog prezimena, ona se zvala Đike iz okoline Đakovice, i ona je pomagala u ratu. Bile su i druge dve žene koje nisam upoznala u zatvoru, ali bilo je nas nekoliko političkih zatvorenica. Stalno su pokušavali da nas uhvate u zamci, da mi pokušamo da pobegnemo i da nas onda uhvate i ubiju nas. Bili smo oprezni, pomagali smo jedni drugima koliko god smo mogli.

Sanije Bitići je za mene bila heroj jer ja sam štrajkovala glađu. Nisam jela zatvorsku hranu šest meseci. Ali, puno sam smršala, bila sam tako slaba zdravstveno, ali sebi sam zacrtala dužnost. Nisam jela zatvorsku hranu, nisam želela srpsku hranu. Sloboda i aktivnost su bile moja hrana, ne prava hrana. Zato je moja porodica morala da mi donosi hranu svake dve nedelje i išla sam napred sa hranom koju mi je donosila porodica. Puno puta su odbijali hranu, bacali su je. U nekoliko navrata su me terali da pojedem svu hranu odjednom, što je bilo nemoguće. Ali, da ne bi razumeli da nisam jela zatvorsku hranu, Sanije mi je rekla, "Stavi hleb u jelo i pokrij ga novinama da se ne prospe," donosili su nam novine.

Čitala sam srpske novine, tražila albanske, ali mi nisu dali, čak su i one na srpskom su bile cenzurisane, iseckali bi sve važne vesti. Te novine su bile dozvoljene pa sam stavljala hleb u jelo, a zatim ga prekrila novinama i bacila u kantu za smeće, da ne bi otkrili da ga ne jedem. Ali, oni su to namirisali, gde je moja hrana završavala. Na sreću, tu sam se izvukla, ali nisam izbegla ostala mučenja. To su bili najteži trenuci u zatvoru, gde mi ništa nije bilo dozvoljeno, čak ni da mislim na albanskom. Bilo je slučajeva da sam po ceo dan trpela te provokacije, njihovo provokativno ponašanje. Tukli su zatvorenike, više su tukli Zahrije i Behare, tukli su i Fatime, nas ostale su psihički mučili svake sekunde.

Svake sekunde smo bili u opasnosti od smrti. Bila sam raspoređena kod jedne od čuvarke kako bi me uhvatila jer je Sanije čula: "Čekamo da je uhvatimo kad-tad." Izašla sam, ne znam ni sama, prišla sam prozorskim rešetkama, bilo je zabranjeno. Nije da si mogao nešto da vidiš kroz rešetke, ali ja jednostavno...

Anita Susuri: Približili ste se rešetkama.

Mevljude Mezini Sarači: Čuli su moj glas i brzo su otvorili vrata i došli pravo do mene. Tako sam uhvaćena, nisam ni znala zašto sam stajala u trenutku kada smo morali da sedimo. Jer nam je rečeno šta da radimo ceo dan, da li da budemo u ćeliji, ili da stojimo, ili da hodamo, sve. Morali smo da se povinujemo njihovim strogim naredbama. Rekla sam, “Ništa,” pitala je, “S kim si razgovarala napolju?” Rekla sam, “S kim bih mogla da razgovaram napolju? To nije komunikacija. Unutra sam i nemam gde da idem dalje od zatvora.” I mnogo mi je pretila, a kasnije je Sanije našla trenutak i došla da mi kaže, “Molim te, samo začepi usta, ne govori. Sačuvaj svoju hrabrost za napolje, nemoj ovde da se izlažeš riziku. Zato što će ovde naći priliku, žele da dođu.”

A onda su orkestrirali različite situacije da bi nas ubili. Ugasili su svetla, pucali bi nadole, mislim, bilo je pucnjave, dolazili su i zatvarali vrata, upadali su u naše ćelije, terorisali nas kad god su želeli. Takođe je bilo strašno što bi prošao ceo dan bez upotrebe toaleta. Imali smo pet minuta da idemo u toalet ujutru, tokom dana pre ručka, a završavalo se u 6:00 uveče. Ali, fiziološke potrebe nemaju raspored, i bili smo primorani da koristimo pomagala u nehygieničkom okruženju. Zato što ne možete ispuniti svoje potrebe u sobi, ali to su bile zatvorske torture.

Imali smo posete svake dve nedelje. Najteži trenuci su bili susreti sa porodicom. Bilo je bolno, bolno jer bi moja porodica morala da prođe sve te barijere na putu da bi mogla da me vidi u zatvoru. Bili su to svi oni, moja deca i moj muž. Redovno su dolazili u posetu. Smenjivali su se [između drugih] kako im je pečki sud dozvolio. Došli su da me posete i posete su se odvijale u prostoriji koja je izgledala dobro, kao dnevna soba. U sredini je bio sto, stolice na oba kraja, nije se imao osećaj da ste u zatvoru. To je bila optička varka za porodice. U jednom trenutku, moja starija sestra iz Mitrovice, Melihate, Agim i Valmira, moja ćerka je došla da me poseti, a moja sestra je rekla, “Ovo nije zatvor,” ja sam rekla, “Ne, nije.” Nisam imala hrabrosti da joj kažem da li je zatvor ili nije, ali nisam htela ni da je uznemiravam.

Rekla je, “Sada ću se vratiti mirnija jer ti je malo bolje, samo si izolovana. Ne brini. Kosovo će biti slobodno, a i ti.” A Valmira je briznula u plač jer je videla rešetke, videla ih je i znala da sam u zatvoru, i drugi su joj to objašnjavali, čitala je o tome. I mnogo je plakala, govorila, “Kako ovo nije zatvor?” Čuvarica Sanije se slučajno našla tamo i rekla joj, “Šta hoćeš?” Valmira je rekla, “Umukni!” Rekla je, “Kako se usuđuješ da mi kažeš da ćutim, ja sam policajac,” rekla je, “Velika stvar.” U tom trenutku, pošto nije bilo drugih stražara, Sanije se nasmešila i rekla, “I ja sam policajac, ali ti si sposobnija od svoje majke. I pozdravili smo se dok je Valmira plakala. Bilo je teško.

I drugi članovi porodice su mi dolazili u posetu, ali Pranveri nisu dozvolili da me poseti. Pranvera je bila moja najmlađa i zaboravila sam kako izgleda. Pošto bih videla svoju [drugu] decu, videla bih ih svakog meseca i tražila sam da vidim Pranveru. Srpska policija joj nije dozvolila da me poseti iz inata. I mislila bih o njoj ponekad kao o odrasloj, a ponekad kao o detetu, ili bebi, nikada nisam mogla da pomislim da je pamtim onako kako je izgledala kada smo se opraštali. I čim bih otvorila oči, videla bih

Pranverine oči na prozoru, na rešetkama, ali bi izbijale na hiljade komada jer su rešetke bile takve. A Pranverine oči su mi pravile društvo tokom celog dana. Napisala sam pesmu, *Pranverine oči* (plače). Napisala sam to u mislima (plače).

Anita Susuri: Želite li malo da odmorite?

Mevljude Mezini Sarači: Ne. U mojim mislima. Zato što nam nisu bile dozvoljene olovke i papiri. Više bih patila jer sam to morala da ponavljam u mislima da ne zaboravim (plače). S druge strane, nedostajala mi je Pranvera, ali sam osećala bol jer zašto bih stavljala njene oči u zatvor. Moj zatvor nije bio dovoljan, tako mi se činilo. Sve vreme dok nisam puštena, Pranverine oči su me pratile u zatvorskim rešetkama. A onda sam na sreću uspeła da se setim te pesme. I čim sam izašla iz zatvora, objavila sam svoju prvu knjigu, *Pranverine oči*, i to je nekako bio način da se iskupim za njeno detinjstvo.

Ne plačem za svojim patnjama, već za svojom decom. Ne samo mojom, već i kosovskom decom. Možda je porodica Jašari i mnoge druge porodice, hiljade dece je dalo svoje živote. Ali i moja deca su doprinela jer su bila u opasnosti svake sekunde. Svaki put kada je naša kuća bila pretresena, svaki put kada su mi odveli muža, mog sina, mene. U zatvoru, u posetama, u aktivnostima, tako da su sva kosovska deca živela bez detinjstva. Zato sam srećna kao majka što su me razumeli. Zato što me je na prvoj poseti posetila ćerka Rezarta, ona je bila najstarija i rekla mi je, “Mama, budi ponosna, celo Kosovo te podržava. Oni cene tvoj rad u svakoj organizaciji i imaš podršku svih. Ne brini.”

Takođe, imala sam podršku svoja tri advokata. Jednog je poslala Sevdije Ahmeti, ona je preminula, ona je bila direktorka Udruženja za pomoć ženaam, koju je takođe organizovala Lirie Osmani. Lirie Biniši Osani [Lirie Binishi Osani] je bila jedna od advokata. U međuvremenu je moj muž sredio advokata iz Prizrena, [Redžep Hasanija](#) [Rexhep Hasani] kao i iz Peći, Šefćeta Dečanija [Shefqet Dečani]. Otac Šefćeta Dečanija je bio zatvorenik i on sam je bio u zatvoru. Zato je imao puno uvida iz unutra i van zatvora, advokat iz Prizrena takođe. Tako da sam imala priliku da imam porodične posete svake druge nedelje i tri posete svojih advokata. Te posete su me nekako držale u životu, ali moj zahtev je bio, “Želim da me puste iz zatvora, nije me briga.”

Kada je Šefćet Dečani došao u našu poslednju posetu, “Gospođo Mevljude, možete da prijavite nepravdu, nasilje koje oni nanose, vaše puštanje na slobodu je moj posao,” rekao je, “samo vam kažem da sloboda nije daleko.” Bio je hrabar. Rekao je, “Ostanite jaki,” rekao je, “radimo za vas. Ne razmišljajte o slobodi.” U međuvremenu, kada je Redžep Hasani došao iz Prizrena, pustila sam suzu i on je postao tužan. Rekao je, “Nemoćan sam da zaustavim vaše suze, ali nisam nemoćan da radim za vas. Ali, radimo za vas dan-noć. Ne brinite.” Kada bi došla Lirie Osmani, to je bilo kao melodija. Pločnici ispred zatvora, nisam znala kako izgleda, ali mislim da su bili onakvi kakvih sam ih se sećala, čula sam njene štikle, njene cipele. Kada je bilo vreme posete, mogla sam da joj čujem potpetice, tada bih znala da ću izaći iz ćelije i sresti se sa Lirie, dobiti informacije.

Lirie Osmani bi nas motivisala jer je bila i moj i advokat Zahrije Podrimćaku. A ona bi govorila, “Ne brini, barijere se ruše,” nije mogla sve da mi kaže, ali, “klima se popravlja, putevi se otvaraju,” a ja bih videla slobodu. Rekla bi mi, “Doći ću ovde kad god želiš, ali i ja sam u opasnosti.” Jednom prilikom sam tražila Nekibe Keljmendi [Nekibe Kelmendi].²⁶ Nekibe je došla ali su je prekinuli, nisu joj dali da me poseti. U međuvremenu, najveća radost za tadašnje zatvorenike, jer smo to imali, bila je poseta Međunarodnog crvenog krsta.

Onog dana kada je Crveni krst došao, imali su dozvolu da nas posete državne institucije bivše Jugoslavije. I poslali su nas dole u salu za sastanke, i sećam se da me je Crveni krst intervjuisao šest sati. Nije da smo pričali šest sati, pustili su nas na slobodu, naš razgovor se produžio da bismo malo bili slobodni. Tamo su nam dali neke članske karte na kojima je pisalo da smo zarobljenici i da smo posećivani. Ali, tu kartu više nikad nisam videla, odmah su nam je uzeli. Tamo je bio prevodilac, isti onaj koji je bio sa mnom u Drenici kada su nas zaustavili u Komoranu. Jako se rastužio čim me je video, ali nije mogao to da izrazi zbog predstavnika Međunarodnog crvenog krsta. Rekao mi je samo, “Sećaš li se, ja sam on. Bravo na aktivizmu!” U tom trenutku, “ja sam on,” nisam znala ko je on. “Ja sam on.” Imala sam... Nisam mogla da povežem Crveni krst sa njim jer sam ga videla samo jednom.

Ali, razmišljajući danima uzastopce, dan i noć, povezala sam neke stvari, da je prevodilac Crvenog krsta bio sa mnom u Drenici. Još jednom sam naletela na njega posle rata i više ga nisam videla. Ali on nas je ohrabrio i svi zatvorenici su imali priliku da se sastanu sa međunarodnim predstavnicima, da iznesu svoje pritužbe, jer su uslovi bili užasni, njihovo ponašanje je bilo užasno i svako jutro smo očekivali da nas pošalju u Srbiju. Ali, sudbina je bila da su međunarodne organizacije koordinisale i tri studenta su puštena mesec dana pre mene putem međunarodnih apela. U međuvremenu, mnoge međunarodne organizacije su radile na mom oslobađanju, ali nisu radile same. Dr Edi Šukriju je radila sa Forumom žena, slala je pisma međunarodnim telima, čak i Kofi Ananu [Kofi Annan].²⁷ Takođe je poslala jedno jednoj međunarodnoj organizaciji sa sedištem u Italiji, koja je Miloševiću²⁸ poslala pismo i uslov da međunarodne organizacije prisustvuju na mom sastanku.

Sve te dokumente imam, sačuvala sam ih. I pomogli su mi da ne bi bilo optužnice. Uspela sam da budem puštena posredstvom međunarodnih organizacija, naravno i pokušajima mojih advokata, ali i nedostatkom dokaza. Jer nisam prihvatila nijednog svedoka. Odbacila sam sve dokaze Srbije. U zatvoru je postojalo neko pravilo, zakon bivše Jugoslavije koji je govorio da ako se optužnica ne može pripremiti za 180 dana, moraju da te puste. Imala sam sreću da sam prvo odslužila 30 dana u

²⁶ Nekibe Keljmendi (1944-2011), advokat i aktivistkinja za ljudska prava, nakon rata bila je član Parlamenta za DLK i bila ministarka pravde od 2008. do 2010.

²⁷ Kofi Ata Anan [Kofi Atta Annan](1938 – 2018) je bio ganski diplomata i sedmi generalni sekretar Ujedinjenih nacija od 1997. do 2006. Anan i UN su zajedno primili Nobelovu nagradu za mir 2001. godine.

²⁸ Slobodan Milošević (1941-2006), jugoslovenski lider čiji je dolazak na vlast počeo 1987. godine, kada je na Plenumu Saveza komunista Jugoslavije prihvatio stvar kosovskih srpskih nacionalista i odmah potom postao predsednik Srbije i ukinuo autonomiju Kosova.

Opštinskom sudu u Prizrenu. Drugi put su me poslali u Prištinu u Okružni sud Danice Marinković, glavne kriminalce koja je još živa i još uvek je tipični kriminalac. Određivala je najteže kazne i umešana je u zločine nad Albancima, koji mi nisu dozvolili da odgovaram na albanskom, čak ni u prisustvu advokata, ali me je kroz torture naterala da dam izjavu.

Ali, opet, dala sam izjave koje sam dala, i nisam priznala nikakvu aktivnost nikome. I treći put mi je pritvor produžio Vrhovni sud Srbije i to je bila strašna odluka za mene, jer kada se Vrhovni sud Srbije bavi slučajem gde sam [prikazana kao] terorista koja je snabdevala i pomagala Oslobodilačkoj vojsci Kosova, predviđena je kazna od deset godina do doživotnog zatvora. Ali, bila sam sigurna da Kosovo neće uvek biti u zatvoru. Dakle, moja sloboda je bila uslovljena slobodom Kosova.

Kada se završio poslednji dan, 180 dana, moj sin Diamand je čekao blizu zatvorskih rešetki tokom celog dana, kao i moj muž Agim, moji rođaci, [Burhan Kavaja](#), Rasim Kavaja, Redžep Kavaja [Rexhep Kavaja], svi su čekali da me puste da bi me odveli u Prištinu. Zato što je postojao još jedan rizik nakon puštanja na slobodu gde ćete ići, jer sam bila na nepoznatoj teritoriji. Ali, to se nije dogodilo. Službena smena se završila i izgubila sam svaku nadu. Kada je bilo 16:00, znala sam da ću ostati u zatvoru dok se ne oslobodi celo Kosovo i da će biti podignuta optužnica. Ali, međunarodni pritisak je naterao sudove, i preko mojih advokata, Sud u Peći je morao da donese odluku da me pusti na slobodu jer nisu uspeli da podignu optužnicu u zakonskom roku.

U to vreme moj muž je bio... onog dana kada je, mislim, razgovarao sa mojim advokatom, rekli su mi da ću biti puštena posle službene radne smene. Tada je moja radost utihnula. Došla je šef straže, ne sećam se kako se zove, imala je dobre manire, ali dušu zločinca. Ali, da bi sve fino upakovala, da bi ostavila [dobar] utisak, rekla je, "Gospodo, da li vam nedostaje vaša porodica?" Rekla sam, "Ne," pitala je, "hoćete da idete kući?" Rekla sam, "Nije moj problem da idem kući, otići ću kada dođe vreme." I imala je presavijeni papir veličine A4, oko dvanaest stranica. Odluka o zatvoru. U međuvremenu, postojala je samo kopija za mene. Ali nije mi dala nijedan dokument, samo mi je rekla. Rekla je, "Dokument nam je upravo poslat faksom. Slobodni ste, izaći ćete iz zatvora za pet minuta." Nisam ni znala kako izgleda zatvor, čim sam stigla na dan kada su me primili, videla sam cveće i ništa više...

Rekla je, "Sada će vas ispratiti stražar, jedan od stražara i imate pet minuta." Pet minuta mi ne bi bilo dovoljno čak ni da se pozdravim sa svojim cimerkama ili da bilo šta ponesem sa sobom. U tom trenutku sam rekla prijateljima, "Ti zadrži ovaj komad odeće, zadrži onaj, ti onaj drugi." Uzela sam samo plastične posude iz kojih sam jela. Ovo je takođe bila jedinstvena stvar u vezi sa mojom hranom, jela sam svojom plastičnom kašikom, na plastičnom tanjiru, nisam želela da koristim zatvorsko posuđe. I ponela sam ih sa sobom, kao i svoju plastičnu šolju. U stvari, koristila sam šolju kao sredstvo za lečenje kada bi nas ti mali insekti ugrizli tokom leta, bilo je to samo po sebi mučenje. Stavljala bih vodu na ruke da izbegnem otok od [ujeda insekata]. I ponela sam tu šolju sa sobom. Uzela sam vrlo malo ličnih stvari i otišla sam do vrata zatvora.

Kad sam izašla, imala sam samo torbu, gde ću sad. Nisam znala ni gde je zatvor, ni na koji način su me tamo doveli. Nisam imala novac sa sobom, ili prevoz, ili bilo šta drugo. Članovi moje porodice koji su me čekali ceo dan otišli su kući jer se smena završila i bilo je kasno, [pustili su me] dva sata nakon završetka službene smene. Tamo je bio lokal, gde su se [družili] zločinci. I ušla sam unutra, nisam imala drugi način. I konobar, koji je bio zatvorenik, je rekao, “Gospodo, šta tražite?” Rekla sam, “Šolju kafe.” [Pitao je] “Možete li da je platite?” “Ne,” on je rekao, “nećemo vas uslužiti,” “Pa, dobro,” rekla sam, “mogu li da ostanem pet minuta?” “Pa,” on je rekao, “šta ćete raditi pet minuta?” Rekla sam, “Ne znam. Ali pustili su me iz zatvora i moram da idem kući,” on je rekao, “Ja sam zatvorenik, ja ovde služim,” rekao je, “idi što pre možeš,” rekao je, “jer ovde je isti zatvor.”

Zatim sam okrenula leđa i krenula ka vratima, ali sam osetila da me dve ruke zaustavljaju {dodiruje svoja ramena}. Mislila sam da je policija ponovo došla i mislila sam da je sa mnom gotovo, sad sam u nesigurnim rukama, opet u zatvoru, bila sam zatvorenik u matičnoj evidenciji, bilo je svedoka. Kada sam okrenula glavu, videla sam svog rođaka Redžepa Kavaju. Kada ga je moj muž obavestio da sam puštena, advokat mu je to rekao, on [rođak] se vraćao i informacija za informacijom, vratio se svojim autom, bila je jaka kiša, strašna. Putovao je brzo i nismo mogli da razgovaramo, samo smo se grlili. Zagrlio me je, ubacio u svoj auto i plakali smo zajedno sve vreme. I poslao me je pravo u stan Burhana Kavaje, kod mog rođaka jer je moja tetka bila živa.

Pripremili su ručak. Ali, pre nego što je otišao u stan, moj drugi rođak Rasim Kavaja, koga zovemo Ramazan, razgovarao je sa frizerom koji mu je rekao, “Ako imaš pristup, želim da je ošišam nakon što je puštena da se ne vraća kući sa takvom kosom,” loše stanje u kojem je bila u zatvoru, bilo je strašno, “Da se ne uplaše jer je zastrašujuće za decu da je vide takvu.” A on mi je rekao, “Kod frizera,” ja sam rekla, “Ne,” izašla sam iz zatvora, nisam mislila na frizera, rekao je, “Ne da te sređujem, samo da je malo ošišam.” I brzo su me odveli tamo, oprali su mi kosu, ošišali je i otišla sam kod tetke, dakle, kod Burhana. I sećam se kada je telefonirao, Burhan Kavaja je obavestio Envera Malokuna, koji je preminuo, i rekao mu, “Envere, Mevljude je puštena,” rekao je, “Daj mi Mevljude da je čujem.” Bio je veoma srećan i rekao, “Veruj mi, ja plačem od radosti.”

Sada sam razmišljala kako da se vratim u Đakovicu, svojoj deci, jer su čekala. Ali, moji advokati su imali strategiju koja je bila pozitivna za mene. [Rekli su mi] da te noći ne putujem, jer me je Srbija pustila van radne smene da bi me neko uhvatio na putu i pogubio. Dakle, zatvor neće biti odgovoran. I insistirala sam sve vreme, “Želim da se vratim u Đakovicu večeras,” “Ne.” Moj advokat, Šefčet Dečani, je takođe došao tamo i Agim, moj muž, i te noći smo prespavali kod mog rođaka. I sledećeg jutra, Redžep, koji je svojim kolima došao po mene iz zatvora u Lipljanu, poslao me je u Peć. A onda, da bismo prekrili trag u Peći, svratili smo u kuću mog advokata na par sati, što mi se činilo kao da je trajalo vekovima jer sam želela da vidim svoju decu. A onda sam autobusom stigla do Đakovice.

Autobus od Peći do Đakovice prolazi pored moje kuće. Kada smo stigli rekla sam im, “Stanite ovde” (plače), vozač je bio zbunjen. Rekla sam, “Bila sam u zatvoru, puštena sam.” I zaboravila sam torbu sa nekoliko ličnih stvari. I šofer se držao za glavu, video me kao nekaku, umornu, iscrpljenu ženu i otišao. Kada sam došla u moje dvorište, mnogo ljudi je došlo da dočeka mene, moju decu i ta strašna okupljanja. Čerka mog komšije, Zana, to je snimila, ona sada živi u Norveškoj i imala je veliku kameru, ali...

Anita Susuri: Amatersku kameru.

Mevljude Mezini Sarači: Amatersku, da. I one prve minute susreta sa mojom decom snimila je na ulazu u dvorište. Bio je to gorko-slatki trenutak, jer sam ostavila neke prijatelje u zatvoru. Puštena sam, ali nisam bila potpuno oslobođena. I mučenje se nastavilo. Ostala sam kod kuće samo dva dana, dočekivala sam goste i od trećeg dana nakon puštanja nastavila sam svoju aktivnost, nisam je prekidala. Iako sam bila na uslovnoj slobodi i imam dokument koji kaže, “Istraga nije završena, istraga se nastavlja.” Ali, nastavila sam svoj rad i aktivnost do oslobođenja Kosova. A tu su i drugi događaji kada je Srbija došla da me eliminiše 27. marta, uveče...

Anita Susuri: ‘99, tako?

Mevljude Mezini Sarači: Da, ‘99, da. Zato što sam nastavila svoju aktivnost, sve dok nisu počeli NATO napadi. Tri dana pre NATO napada napustili smo kancelarije jer nas je u Prištini obavestio Fehmi Agani da su, “Napadi blizu, ali održavajte svoje veze fizički.” Ali onda su okolnosti postale teže. U mojoj ulici je živelo dosta Srba i Crnogoraca, zločinaca za kojima se i danas traga, ali nisu kažnjeni, niti osuđeni. Počinili su mnoge zločine i došli su da me eliminišu 27. marta 1999. godine u 21.15. Ali, naša sudbina je bila da smo pobjegli kroz komšijsko dvorište i ostali izazovi su se nastavili. Kada se sedam članova [moje porodice] podelilo na četiri dela, kada nisam znala gde su mi deca, kada sam ostala na ulici jer su se mnoge porodice bojale [da me kriju kod njih], a bili su u pravu jer svaki radnju treba osmisliti u skladu sa vremenom.

Lako ih je optužiti danas, ali bilo je drugačije vreme. Pošto je svuda bilo žena i dece, muškarci su se uvek skrivali, jer su u početku proganjali muškarce. Ali, proganjali su me kao aktivistkinju. A kada sam bila na ulici, bila sam svedok pucnjave, napada 2. aprila kada je ubijena porodica Vejsa i mnoge druge porodice. U komšiluku kod autobuske stanice bila sam napolju zajedno sa suprugom Agimom i sa 30 momaka i muškaraca iz komšiluka nismo imali kuda. Sudbina nam je bila da preživimo, jer je i u nemilim događajima bilo sreće. Mnogo puta sam tražila smrt dok sam bila ostavljena na ulici i govorila svom mužu, “Pusti me kući do stepenica. Neću da ulazim, neka dođu da me nađu, eliminišu, bar će komšiluk opstati.” Jer ceo kraj je danima bio proganjan dok su me tražili.

Ali moja je sudbina bila da me nisu pronašli, ali najveća nesreća je što je u našem kraju 1, 2. i 16. aprila ubijeno više od 85 ljudi. To su bili ljudi koje sam poznao i sa kojima sam radio, bila su to deca istih

godina kao i moja. To su zločini koje ne možete zaboraviti, to je genocid i niko nije kažnjen, iako su sve porodice dale iskaze sa imenima zločinaca. A onda se moja aktivnost nastavila u različitim oblicima, ali na slobodi. Svaki put je bio lakši, ali sam se sve vreme trudila da isteram pravdu za ubijene ljude. Pokušala sam da ih se sećam svake godine 1, 2. i 16. aprila. Organizovala sam memorijale na kojima je učestvovalo na hiljade ljudi, a mi smo svake godine odali počast.

Ali ove godine sam uspela da ostvarim svoj projekat, da napišem knjigu o ratnim zločinima 1999. godine, mislim 1. i 2. aprila '99, kao monografiju posvećenu mučenicima, prvoj lokalnoj zajednici u kojoj živim, gde sam doživela te strašne događaje. Celu knjigu sam napisala u saradnji sa članovima porodice i penziju sam prikupljala godinu dana i izdala sam je svojim novcem, poklonila sam je članovima porodice 2. aprila. 2. aprila sam je promovisala u Đakovici u Palati kulture Arsim Vokši [Arsim Vokši], u prisustvu članova porodice. To je bila drugačija promocija, ne promocija sebe kao pisca, već promocija vrednosti slobode, promocija mučenika i za porodice, to je bio najveći poklon koji sam im do sada mogla dati.

Veoma sam ponosna što sam to uspela, bilo je teško prikupiti sredstva, jer moja penzija je ista kao ona koju primaju ostali, nemam drugih primanja. Ali, moja želja je bila da uradim nešto za one koji su besmrtni i za sebe kao smrtnicu, imala sam dužnost da uradim nešto i uradila sam to. A onda se aktivnost nastavlja. Neću da optužujem različite pojedince za nepravdu, ali nepravde za mene su se nastavile i posle rata od ljudi uskih interesa. Nedostajala je podrška i Demokratske lige, ne meni, već ženama koje su decenijama mnogo doprinele. Do smrti Ibrahima Rugove, istorijskog predsednika, imali smo podršku i ponude i poštovanje za naš rad. Posle smrti predsednika dr Ibrahima Rugove, Demokratska liga je nekako krenula nizbrdo sa uskim interesima, čak je došlo do nedostatka podrške ženama od strane žena, žene su zamenjene ženama kao brojevima. Ali, to nije omelo moju aktivnost, jer sam radila dobrovoljno iako sam kao profesor jezika i književnosti bila 13 godina nezaposlena.

A onda sam otišla na master studije upravljanja međunarodnim vanrednim situacijama da vidim da li znam kako da upravljam vanrednim situacijama na nacionalnom nivou tokom rata, i uspela sam da radim na naučnom radu. Radila sam mnogo seminara, ali diplomski rad je verifikovan naučni rad, to je jedinstvena oblast, međunarodni odnosi i vanredni slučajevi za koje nisam stigla da uradim publikaciju, naravno u dogovoru sa Biznis koledžom koji je suvlasnik mog materijala jer smo mi kao studenti dužni da im damo prava, mislim na fakultet kao instituciju.

Volela bih da i to objavim. Pišem, objavljujem, učestvujem u humanitarnim aktivnostima, posećujem članove porodice, držim se njih koliko god mogu. Aktivna sam u raznim aktivnostima, u promocijama, u organizacijama. Godinu dana sam radila kao šef Nacionalnog centra za pisce u Đakovici, na prikupljanju svedočenja za ratne zločine, koje smo zajedno sa mojim drugim kolegama deponovali u Specijalno tužilaštvo za ratne zločine. Sarađivali smo i sa policijom. Nastavljam da radim na svemu što je dobro za naciju bez naknade, jer sloboda Kosova je za mene kompenzacija. Moja porodica je i moj moralni, intelektualni i patriotski prtljag prema naciji, prema otadžbini i prema svim dobrim ljudima.

Anita Susuri: Gospođo Mevljude, ako postoji nešto što ste zaboravili ili mislite da je vredno pomenuti, možete da nam kažete.

Mevljude Mezini Sarači: Mislim da imam mnogo važnih trenutaka u mom životu koje je teško ispričati na jednom sastanku ili diskusiji. Ali želim da kažem da sam zahvalna vama i vašoj organizaciji što se zanimate za naše istorijske aktivnosti, jer naravno da ne samo ja, nego smo smrtni kao ljudi, i naša istorija, mislim naša individualna aktivnost i doprinos umire zajedno sa ličnošću, pa će ostati neizrečeni ili nezapisani. Pored mog načina na koji o tome govorim kroz svoje poetske spise, romane i monografske knjige, zaista mi je važno, veoma sam zahvalna, veoma zahvalna što mlada generacija ima toliko interesovanja i radi na dokumentovanju Kosova. Ovo je osnova istorije Kosova koju prenosite današnjim, ali i budućim generacijama i podižete svest našeg naroda jer pisane i zapisane stvari ostaju u istoriji i predstavljaju jaku osnovu da se nastavi. Hvala puno.

Anita Susuri: Hvala vam puno.